

**ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ ОДЕСЬКОЇ
ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «ОДЕСЬКА АКАДЕМІЯ
НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»
Кафедра педагогіки та освітнього менеджменту**

**Кваліфікаційна робота
ВИХОВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ІНШОЇ ЛЮДИНИ У
ПІДЛІТКІВ**

Education of valuable treatment in adolescents towards another person
на здобуття ступеня вищої освіти «Магістр»

Виконала: здобувачка вищої освіти

другого (магістерського) рівня

спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

освітньо-професійної програми Педагогіка середньої освіти

Коколова Вікторія Василівна

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, старший викладач

Папач Ольга Іванівна

Рецензент:

Рекомендовано до захисту:
протокол засідання кафедри педагогіки
та освітнього менеджменту

№ від

Завідувач кафедри

_____ Р.В. Костенко

Захищено на засіданні ЕК

протокол № від

Оцінка _____ / _____ / _____

(за національною шкалою,

шкалою ECTS, бали)

Голова ЕК

_____ ПІБ

Анотація

У сучасному світі дуже стрімко змінюються пріоритети та життєві цінності. Підростаюче покоління підлітків має ціннісні орієнтації, які дозволяють забезпечити власну успішність будь-якими шляхами. Дуже часто молодь не замислюється над цінністю людського життя, природи, взаємовідносин, живого спілкування. Повага, відкритість та взаємодопомога зараз не є пріоритетними. Тому педагогам та батькам необхідно приділяти свою увагу та звертати увагу дітей на виховання ціннісного ставлення до іншої людини.

Для вивчення ціннісних орієнтацій підлітків була використана методика, яка підтвердила необхідність зосередження саме на вихованні ціннісного ставлення до людини. Виходячи з отриманих результатів, був встановлений напрямок виховної діяльності для забезпечення належної уваги даному питанню. Був створений приклад позакласного заходу, який допоможе підліткам усвідомити свою цінність та унікальність, та своїх колег.

Ключові слова : цінність, ціннісні орієнтації, підлітки, ціннісне ставлення, виховання.

Abstract

In today's world, priorities and life values are changing very rapidly. The younger generation of adolescents has value orientations that allow them to ensure their own success in any way. Very often young people do not think about the value of human life, nature, relationships, live communication. Respect, openness and mutual assistance are not a priority right now. Therefore, teachers and parents need to pay attention and draw children's attention to the education of values towards another person.

To study the value orientations of adolescents, a technique was used, which confirmed the need to focus on the education of human values. Based on the results obtained, the direction of educational activities was established to ensure proper

attention to this issue. An example of an extracurricular activity was created to help teenagers realize their value and uniqueness and that of their colleagues.

Key words: value, value orientations, teenagers, values, education.

Зміст

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ІНШОЇ ЛЮДИНИ ПІДЛІТКІВ.....	8
1.1. Аналіз ключових понять дослідження.....	8
1.2. Особливості виховання ціннісного ставлення до іншої людини у підлітків.....	16
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО ІНШОЇ ЛЮДИНИ.....	29
2.1. Методики по вивченню та дослідженню ціннісного ставлення.....	29
2.2. Проведення емпіричного дослідженн.....	36
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЇХ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ.....	41
3.1. Аналіз одержаних результатів емпіричного дослідження.....	41
3.2. Методичні рекомендації. Розробка заняття з елементами тренінга «Суспільство починається з мене!!!».....	51
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61
ДОДАТКИ.....	65

ВСТУП

Актуальність. З самого дитинства нам прищеплюється «правильне» ставлення один до одного. Кожне попереднє покоління передає свої знання і мудрість наступному. У наш час стосунки між людьми та відношення до особистості зводиться до мінімуму. Все більше спілкування стає цифровим, а відносини споживчими. Тому дуже важливо не втратити можливість навчити сучасних дітей ціннісному ставленню до себе та до інших.

Найперше, що потрібно усвідомити кожному у нашому суспільстві, що найбільша цінність – це людина. Відповідно до статті 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [44].

Саме ця ідея пропагується однією з парадигм сучасної освіти – Гуманістична модель, за якою найвищою цінністю є особистість.

Завдяки психологічним особливостям підліткового віку та важливого значення виховання саме підлітків постає актуальна проблема формування та виховання ціннісного ставлення до інших людей у дітей цієї вікової категорії.

Проблема цінностей особистості, формування системи життєвих цінностей, ставлень відображена в дослідженнях Л. Божович, Л. Виготського, О. Дробницького, А. Здравомислова, О. Лазурського, О. Леонтьєва, В. М'ясищева, Г. Олпорта, В. Тугарінова, Е. Фромма, К. Юнга та ін.

Проблема формування духовних цінностей широко досліджувалась і розроблялася видатними педагогами К. Ушинським, В. Сухомлинським. Вони вважали, що основним завданням педагога є формування у підлітків високих моральних якостей.

Така ж лінія простежується у роботах Ш. Амонашвілі. Всі видатні педагоги (В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.) пропагують гуманне виховання, гуманістичну освіту.

До вивчення проблеми формування ціннісних ставлень особистості зверталися сучасні філософи (М. Каган, Г. Вижлецов та ін.), соціологи (І. Журавльова, М. Лапін та ін.), психологи (І. Бех, М. Боришевський, О. Морщакова та ін.), педагоги (О. Вишневський, О. Єжова, О. Сухомлинська та ін.).

Зважаючи на численні дослідження та вагомий внесок дослідників у розв'язання даної проблеми слід відзначити, що саме проблема виховання ціннісного ставлення у підлітків ще не достатньо досліджена. Це обумовило вибір теми дослідження «Виховання ціннісного ставлення до іншої людини у підлітків».

Об'єкт дослідження – ціннісні орієнтації підлітків.

Предмет дослідження – виховання ціннісного ставлення до іншої людини у підлітків.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості виховання ціннісного ставлення до іншої людини у підлітків.

Завдання дослідження.

1. На засадах теоретичного аналізу досліджуваної проблеми уточнити сутність і структуру ключових понять.
2. Розкрити особливості підліткового віку та дослідити ціннісні орієнтири підлітків.
3. Провести емпіричні дослідження з виявлення стану виховання ціннісного ставлення до іншої людини у підлітків.
4. Надати методичні рекомендації класним керівникам щодо виховання ціннісного ставлення до іншої людини у підлітків.

Методи дослідження:

- теоретичні – аналіз філософської, соціологічної, психологічної та педагогічної літератури для визначення понятійного апарату й уточнення сутності базових понять;
- емпіричні – тестування за допомогою методики «Ціннісних орієнтацій» Мілтона Рокича, педагогічне спостереження.

Базою дослідження є Великодальницький заклад загальної середньої освіти I-III ступенів № 2.

Теоретична значущість даного дослідження полягає в уточненні та узагальненні теоретичних понять пов'язаних з вихованням ціннісного ставлення до іншої людини у підлітків.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці та впровадженні тренінгових занять для класних керівників старшої школи для виховання ціннісного ставлення підлітків до іншої людини.

Кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів, кожний з яких складається з двох підрозділів, загальних висновків, 4 таблиць, 5 рисунків, списку використаних джерел (46 найменувань) та 2 додатків.

Основний обсяг роботи - 60 сторінок, загальний обсяг – 70 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ІНШОЇ ЛЮДИНИ ПІДЛІТКІВ

1.1. Аналіз ключових понять дослідження

Згідно з результатами дослідження «Світового обстеження цінностей», проведеного під керівництвом Р. Інглгарта, цінності людей поступово змінюються під впливом покращення матеріальних умов життя.

Між психологами існують глибокі розбіжності, хоча деякі пишуть про «універсальний» характер основних цінностей [33].

Лінія об'єктивістського розуміння цінностей була введена Платоном: він розумів поняття блага як такого, яке в принципі не відрізняється від інших ідей. У середньовічній томістській теології цінності розумілися як ідеї, які Бог приніс у світ через акт створення світу і через появу Христа, особливо через Божий завіт. У той же час, на відміну від античної та середньовічної філософії, сучасна філософія утвердила переважно суб'єктивістське розуміння цінностей, згідно з яким цінності належать до психічних об'єктів: їх джерелом є наші бажання, інтереси, почуття, установки. Ця суб'єктивістська лінія розуміння природи цінностей охоплює ряд видатних філософів початку 20 століття: Т. Гоббса, Б. Спінози, Г. Лейбніц, філософи-утилітаристи, А. Майнінг, Р. Перрі, логічні позитивісти (Б. Рассел, А. Аєр), Ч. Стівенсон. Усі ці філософи запропонували дещо інші варіанти суб'єктивістського розуміння цінностей: джерелом цінностей є бажання і задоволення (утилітаристи), інтереси (Р. Перрі), цінності – це приховані команди або команди (Б. Рассел), джерелом цінностей є почуття (так званий емотивізм - А. Аєр, Ч. Стівенсон). Представники прагматизму також виступали за суб'єктивістське розуміння цінностей: серед них особливо важливий внесок у теорію цінностей зробив Д. Дьюї. Початки об'єктивістського розуміння цінностей можна знайти у німецького філософа Г. Лотце; то ця тенденція спостерігається в неокантіані [18].

Цінності виконують складні і багат шарові регулятивні функції по відношенню до суспільства та особистості. Проблема цінностей – це вічна проблема, яка існує з часів появи людини і нині займається багатьма дослідниками (так, можна використовувати такі імена, як Є. Причепій, Т. Бутківська, С. Аваліані, Є. Борінштейн, А. Кавалеров та деякі інші кожен із дослідників звертається до різних аспектів предмета).

Аксіологія — філософське вчення про сутність цінностей, їхнє місце в дійсності та структуру світу цінностей, взаємозв'язок цінностей, із соціальними та культурними факторами, структуру особистості. Англійський філософ, представник емпіричної течії у філософії, який розвивав ідеї софістів, Д. Юм, вважав, що цінності і норми є відображенням почуттів, які не можуть бути ні помилковими, ні істинними, а тому цінності не можуть бути бути . Норми і цінності засновані на почуттях, які є у кожного, тому цінності суб'єктивні [39].

І. Кант вважав, що в усі моменти пізнавального процесу існують цінні (морально) орієнтовані мотивації, усвідомлення завжди спрямоване до критеріїв добра, досконалості та цінності [13].

М. Вебер у «Соціологічному розумінні» сприймав неокантіанську ціннісну концепцію як норму, важливий для суб'єкта спосіб буття і переніс його на інтерпретацію соціальної дії та соціального знання [4].

Поняття «цінність» В. Віндельбанд часто замінює категоріями «норма», «абсолютна оцінка», «всезагальний закон» наділяючи їх єдиним змістом: існувати поза перебуванням, як вічна вимога чи загальна значущість, що знаходиться на особистість та природно-необхідними процесами [6].

Погляди щодо вищої цінності людини (після Бога) є ще в філософських джерелах періоду Київської Русі, коли найвищою цінністю людини вважалися її моральні якості, і навіть вчинки оцінювалися не за результатами, а за тими моральними мотивами, що спонукали додій. У роботах І. Вишенського, Й. Кононовича-Горбацького, М. Козачинського,

Ф. Прокоповича, С. Яворського, М. Коцюбинського, М. Драгоманова та багатьох інших, ця проблема була одним із головних мотивів [24].

Проблему цінностей ввів у соціологію М. Вебер. Він вважав, що будь-яка людська дія має сенс лише по відношенню до цінностей у світі, які визначають норми людської поведінки та їх призначення [4].

Інший соціолог Е. Дюркгейм вживав слово «цінність» дуже рідко, для нього воно означало «колективну свідомість» – систему переконань і нормативно функціонуючих принципів, тобто систему цінностей [11].

Важливим для розуміння сутності цінностей є теоретичний аналіз співвідношення між потребами, інтересами та цінностями, проведений А. Здравомисловим. Вона досліджує цінності як продукти інтересів, потреб, як їх когнітивне уявлення, включаючи індивідуальні та соціальні, організаційні потреби та інтереси [12].

Цінності відносно незмінні і засвоюються особистістю в процесі її соціалізації. І цим пояснюється постійний протест проти всього нового, яким би хорошим воно не було, і в якій би сфері життя воно не створювалося. Філософи пояснюють це тим, що потреби можуть або не реалізуються, або недостатньо реалізовані. Тобто значущі явища насправді не можна сприймати як цінності, а те, що не є цінністю, можна сплутати з цінністю. Крім того, існують реальні явища, які сприяють або перешкоджають задоволенню потреб. І відповідно, не все є суттєвою цінністю, лише позитивною.

Ряд філософів (М. Горлач, В. Кремень, В. Рибалка) розуміють значення конкретних соціальних визначень об'єктів навколишнього світу, що розкривають їх позитивне чи негативне значення для людини та суспільства. Серед таких цінностей вони називають добре, добре, погане, чудове і потворне, які втілюються в явищах суспільного життя чи природи. З їх допомогою людина вимірює всі предмети і явища, соціальні та природні.

Про відносний характер цінностей говорить і С. Аваліані. Він вважає, що цінність відносна не тільки тому, що вона існує лише по відношенню до

людини загалом, але переважно тому, що вона має значення лише по відношенню до особистості (групи, класу). «Те, що цінне для однієї людини, для іншої нічого не варте. Те, що є хорошим або красивим для однієї людини, може бути поганим і потворним для іншої. Майже у кожного свій набір цінностей ... єдиного критерію немає, тобто немає універсального ідеалу краси або добра; Прекрасним або добрим здається кожному те, що відповідає його власному ідеалу» [1].

Намагаючись утвердити в школі принципи гуманного виховання, К. Ушинський писав: «Освіта має просвітити людський розум, щоб перед очима пролягала ясна дорога добра. Поважний педагог неодноразово вказував на необхідність такої шлях Виховне рішення, зазначене з метою виховання у дітей безкорисливості, скромності та гуманного ставлення до особистості з самого початку, незалежно від раси та національності. На думку К. Ушинського, одним із головних завдань гуманного виховання є розвиток гуманного виховання. Високі моральні якості людини, чесність, праведність, правдивість, праведність.» [15].

Важливе місце у системі виховання К. Ушинський відводив формуванню у молоді високих моральних якостей, як він висловлювався, вихованню «людини в людині». Не дивлячись на те, що на дворі XXI століття ці цінності є незмінними, фундаментальними.

Суть цінності полягає в тому, що, коли вона існує, вона отримує свою зовнішню певну символічну форму в діях, вчинках, предметах, речах. Коли цінність приймається індивідом, вона надає сенс всьому життю, потребам, думкам, прагненням і бажанням. І те, що людина обирає цінністю свого життя, не обов'язково є чимось високим, благородним, воно може бути спрямоване проти інших людей, проти суспільства загалом. Те, що люди обирають, що вони означають у своєму житті, залежить від їхнього суб'єктивного людського рівня [40].

У сучасній науці не існує універсального підходу до інтерпретації та розуміння цінностей. Зокрема, цінністю вважають: 1) об'єкт, що має певні

переваги і здатний задовольнити певну потребу людини; 2) як ідеал, до якого прагне людина; 3) загальною слідувати; 4) як значення чогось для окремої людини чи соціальної групи [38].

Ю. Шайгородський стверджує, що кожне суспільство, кожна соціальна група створює свої загальні та специфічні системи цінностей і кодекси, що виражають її переважні інтереси та цілі. Людина, член цього суспільства, сприймає цінності, системи, кодекси, норми як критерії своєї поведінки. На практиці проблема цінностей постає у пошуках найефективніших механізмів перетворення цінностей суспільства та нації в ціннісні орієнтації особистості, – носіїв культурного національного «коду». Тому що якщо цінності — це об'єктивно існуюча реальність, то ціннісні орієнтації — це їх суб'єктивне сприйняття. Лише концентрація на певних предметах, явищах, ідеях як особистісних цінностях може регулювати поведінку людини на «найнадійнішому» рівні на рівні саморегуляції [21].

У складному процесі формування всебічно розвиненої особистості провідне місце займає моральне виховання. Моральне виховання - виховна діяльність школи та сім'ї, спрямована на формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, умінь і звичок поведінки, заснована на засвоєнні ідеалів, норм і принципів моралі, участі в практичній діяльності.

У моральному вихованні слід спиратися на гуманістичну ідею про те, що людині від природи притаманне прагнення до добра, правди і краси. Виховання учнів, на думку О. Вишневського, має забезпечити формування в них певної системи моральних цінностей [31].

Аналіз наукових джерел з педагогіки [36] дає повну картину сформульованих типів цінностей.

Абсолютно вічні цінності – загальнолюдські цінності, що мають універсальний зміст і необмежений обсяг (добро, правда, любов, чесність, гідність, краса, мудрість, справедливість тощо), мудрість, справедливість тощо.

Національні цінності важливі для однієї нації, але не завжди поділяються іншими націями. Наприклад, почуття націоналізму зрозуміле і близьке лише поневоленим народам і чуже тим, хто ніколи не втрачав своєї незалежності. Цей набір цінностей включає такі поняття, як патріотизм, почуття національної гідності, історична пам'ять тощо.

Громадянські цінності засновані на визнанні людської гідності і характерні для демократичних суспільств. До них належать права і свободи людини, відповідальність перед іншими, ідеї соціальної злагоди, повага до закону тощо.

Сімейні цінності – моральні основи сімейного життя, взаємовідносини поколінь, закони подружньої вірності, догляду за дітьми, пам'яті предків і т.д. Моральні стосунки в сім'ї впливають на все життя людини, оскільки їх вплив пов'язаний, по-перше, з сильними переживаннями, по-друге, вони більш постійні, по-третє, вони лежать в основі всіх моральних ставлення до суспільства, до праці, інших людей. Цінності особистого життя в першу чергу важливі для самої людини, визначають особливості її характеру, поведінки, приватного способу життя та ін. [36].

Ставлення — це те, як людина поводить себе до когось чи чогось. Відношення індивідів визначаються суб'єктивним досвідом особи і включають дії, переживання; розкрити цінність особистості; є своєрідною реакцією на об'єкт, явище, дію і виступає як суб'єктивна позиція щодо них. Основою суб'єктивного ставлення людини є переживання значення певних об'єктів, пов'язаних із задоволенням її потреб (особливо в спілкуванні, емоційному контакті, визнанні, професійній реалізації тощо).

Ставлення може виражатися у формі оцінок, оціночних суджень про себе, поведінку чи позицію іншої людини, об'єктивні речі. До характерних рис самооцінки належать: самовладання, самооцінка, скромність, самооцінка, впевненість у собі, самолюбство, гордість, честолюбство. Моральне ставлення до іншого — це ставлення взаємної підтримки, взаємоповаги та взаємної вимогливості [20].

Ціннісне ставлення – це таке усвідомлення суб'єктом цінності певного об'єкта, за яким його відносини з цим об'єктом стають неперервними, стійкими і успішними. Ставлення особистості до будь-чого – явище суб'єктивне, бо йдеться про сукупність ціннісних орієнтацій, симпатій, антипатій, інтересів та інших характеристик саме цієї особистості.

Ціннісне ставлення до людини виражається у моральній активності особистості, прояві терпимості, відповідальності, справедливості, доброзичливості, милосердя, чесності, совітливості, толерантності, тактовності, делікатності, ввічливості та поваги до інших. Саме завдяки таким стосункам і існує гармонійне суспільство та будується спілкування між особистостями.

Проблема формування духовних цінностей широко досліджувалась і розроблялася В. Сухомлинським. Цей видатний педагог вважав, що духовне і моральне виховання тісно пов'язані з навчанням, але вони незалежні один від одного. Людина може бути визнаною, працездатною, але нерозвиненою в духовно-моральному плані. Як зазначав В. Сухомлинський, «головне завдання вчителя – зробити моральне багатство людства особистим досягненням кожної дитини». Великого значення автор надавав розвитку духовності дитини, яка є «мірилом її людської цінності, її соціальної значимості» [29].

Формування морально-духовних цінностей у творчості В. Сухомлинського вважається шляхом від поняття до віри, що включає формування моральних почуттів, ідеалів, знань, вчинків і звичок [3].

Змістом ціннісних орієнтацій особистості учня є доміновані ним соціальні норми та вимоги, що визначають його дії та вибір шляхів усвідомлення внутрішньої позиції, ставлення до людей, до подій, до обставин. Формовані цінності – це мотиви поведінки особистості в різних видах діяльності [20].

За розумінням О. Столяренко, «ціннісне ставлення до людей» — це універсальна, комплексна якість особистості, що є цілісним, системним,

багатовимірним, незмінним утворенням, зміст якого розкривається через інтелектуальний компонент, емоційну цінність особистості, а діяльність – практична; характеризується відображенням в голові учня важливості моральних знань, ідей, переконань, гуманістичних мотивів, емоцій, почуттів, ціннісних орієнтацій, що визначають людську цінність, спонукають до вчинків, що виражають любов до людей» [30].

На думку О. Столяренко, ставлення до людських цінностей є фундаментальною і незмінною складовою морального виховання, що реалізується шляхом забезпечення стійкого інтересу до сфери загальнолюдських, національних цінностей; Формування мотивації до оволодіння та розвитку основних гуманістичних цінностей; Розширення цього інформаційного пулу, включення керівних принципів, формування етичного мислення; Розвиток гуманістичних почуттів, здібностей до гуманної поведінки [30].

Особливо актуальною проблема виховання дітей та молоді на основі вироблених у ході розвитку людства цінностей є для сучасної України. Це зумовлено певними чинниками: морально-психологічним станом українського суспільства, який характеризується відчутною втратою духовності, зростанням явищ дезорієнтації, життєвої невизначеності, відчуттям апатії та зневіри; змінами в соціально-економічних умовах, що спрямовують пошук нових ціннісних орієнтацій; переходом до нової парадигми виховання, в центрі якої є особистість дитини у всіх її взаємозв'язках і опосередкуваннях [37].

Встановлено, що сучасні українські вчені перебувають у постійному пошуку науково обґрунтованих рекомендацій щодо виховання моральних цінностей у молодого покоління. У цій галузі широко відомі праці І. Беха, який розробив інноваційні виховні технології, спрямовані на духовне зростання школяра. Він створив оригінальну теорію свідомого привласнення особистістю суспільно значущих моральних цінностей; під його керівництвом розроблено «Концепцію виховання особистості», за якою

сьогодні працює більшість загальноосвітніх навчальних закладів України. Також під його проводом створено Національну програму виховання дітей та учнівської молоді України, Програму патріотичного виховання дітей і учнівської молоді та програму «Нова українська школа у поступі до цінностей». У цих документах наголошено, що виховання моральних цінностей відбувається протягом життя людини, а сенситивним періодом є підлітковий вік. Саме у цей час відбувається виражена соціальна активність, міжособистісне спілкування, визначення внутрішньої позиції щодо відповідальності, формування власних поглядів, самосвідомості, особистих якостей, здатності обстоювати власну думку [2].

Отже, розглянуті вище наукові погляди дають можливість більш чіткіше зрозуміти значущість проблеми цінності життя в сучасних соціокультурних умовах, визначити основні показники цінності життя людини та окреслити педагогічні завдання, спрямовані на дієве формування цінностей у дітей та молоді, насамперед підлітків.

1.2. Особливості виховання ціннісного ставлення до іншої людини у підлітків

Підлітковий вік – час завершення дитинства, виростання з нього, переходу від дитинства до дорослості. Зазвичай він співвідноситься з хронологічним віком від 10-11 до 14-15 років. Уміння до рефлексії, вироблене в педагогічній дії в середній школі, спрямовується учнем на себе. Порівняння з дорослими і молодшими дітьми приводить до висновку, що підліток – це вже не дитина, а дорослий. Підліток починає відчувати себе дорослим і хоче, щоб інші бачили його незалежність і важливість [28].

Дослідники підліткового віку виокремлюють основні психологічні потреби підлітків:

- бажання спілкуватися з однолітками,
- прагнення до незалежності та самостійності,
- звільнення від дорослих,
- дозволити іншим визнати свої права.

Соціальна ситуація розвитку молоді — це поява якісно нової соціальної позиції особистості, яка включає її свідоме ставлення до себе як до члена суспільства. Молоді люди включаються в якісно нову систему взаємин, спілкуються з однолітками та дорослими. Змінюється фактичне місце підлітків у соціальних групах, особливо в сім'ї та серед однолітків [33].

Почуття дорослості є психологічним симптомом раннього підліткового віку. На думку Д. Ельконіна, відчуття дорослості – це нова форма усвідомлення, завдяки якій підліток порівнює себе з іншими (дорослими чи друзями), знаходить закономірності засвоєння, вибудовує стосунки з іншими людьми, перебудовує свою діяльність [8]. Перехід до підліткового віку, природно, включає і біологічний аспект. Це статеве дозрівання, інтенсивність якого підкреслюється концепцією гормональної бурі. Фізичні, фізіологічні, психологічні зміни, поява статевого потягу роблять цей час надзвичайно важким навіть для підлітка.

До XVII-XVIII століть підлітковий вік не називали особливим віковим періодом, це відносно молоде історичне утворення. У 19 ст. в багатьох країнах запроваджено систематичне навчання в школі. Це нововведення призвело до істотного збільшення періоду економічної залежності в житті дитини та до відстрочення моменту вступу нею на притаманні дорослому ролі. Межі та зміст підліткового віку тісно пов'язані з соціально-економічним рівнем розвитку суспільства, з особливостями історичного періоду, із соціальним становищем підлітка у дорослому світі та специфічними умовами життя цього підлітка [22].

Л. Виготський перерахував кілька основних груп найбільш яскравих інтересів молоді, які він назвав домінуючими за А. Залкіндом, а саме:

1. «Егоцентрична домінанта» – інтерес підлітка до власної особистості;
2. «Домінант поруч» - установка підлітка на великий, великий масштаб, що для нього набагато суб'єктивніше, ніж близьке, поточне, теперішнє;

3. «Домінуюче зусилля» - прагнення підлітка до опору, подолання, свавільної напруги, що іноді виражається в упертості, хуліганстві, боротьбі з батьківським авторитетом, протесті та інших негативних явищах;

4. «Домінанта романтики» – прагнення підлітка до невідомого, ризикованого, авантюрного, героїчного [24].

Головне протиріччя в підлітковому віці - це стійке бажання дитини визнати свою дорослу ідентичність, коли немає реальної можливості утвердитися серед них.

Нагадаємо, що суть кризи, на думку Л. Виготського, полягає в глибокій якісній зміні всього процесу психічного розвитку особистості, а не в будь-яких яскравих зовнішніх проявах цієї зміни.

Молоді люди характеризуються полярністю психіки:

1. Імпульсивність, цілеспрямованість та наполегливість .
2. Нестійкість може змінитися апатією, відсутністю прагнень та небажань що-небудь робити.
3. Завищена самовпевненість, безапеляційність у судженнях змінюється вразливістю та невпевненістю в собі.
4. Бажання бути на самоті змінюється потребою в спілкуванні.
5. Розв'язність у поведінці нерідко поєднується із сором'язливістю.
6. Романтичний настрій нерідко межує із цинізмом та розважливістю.
7. Ніжність, привітність буває на фоні дитячої жорстокості.

Д. Ельконін вважав, що основним видом діяльності дітей цього віку є спілкування з однолітками. Особливо на початку підліткового віку у відносно самостійну сферу життя виділяється комунікативна діяльність, свідома спроба власних стосунків з іншими людьми (пошук друзів, залагодження стосунків, конфлікти та примирення, зміна компаній). Головна потреба цього часу – знайти своє місце в суспільстві, бути значущим – реалізується в спільноті однолітків. Уміння молоді всебічно спілкуватися з однолітками визначає привабливість професій та інтересів. Коли підліток не

може зайняти задовільне місце в системі спілкування в класі, він «кидає» школу і психологічно, і навіть буквально [41].

Мотивна динаміка спілкування з однолітками в підлітковому віці:

- Бажання бути серед однолітків, робити щось разом;
- Мотив зайняти певне місце в колективі однолітків;
- Прагнення до автономії та прагнення до визнання цінності власної особистості.

У спілкуванні з однолітками відтворюються різні сторони людських взаємин, розвиток взаємин за «кодексом суспільства» реалізує прагнення до глибокого розуміння. Впевненість у собі формується як основне новоутворення психіки. Часто навіть підставою для погіршення працездатності є порушення спілкування з однолітками [4].

У цьому віці у дитини з'являються специфічні потреби, які виражаються в прагненні знайти своє місце в групі однолітків, вийти за межі школи і брати участь у житті і творчості дорослих. Підлітковий вік – це час дуже швидких соціальних, фізіологічних та психологічних змін у житті дитини.

Ранній підлітковий вік (10-14 років) характеризується тим, що основними темами є самосприйняття та незалежність, інтерес до однолітків, власного тіла, інтерес до однолітків, моделей поведінки та їх цінностей. Сімейні цінності суперечать їхнім власним цінностям. У цьому віці підліток занурюється в себе, загострює конфлікти з приводу школи, вибирає друзів і виконує домашню роботу. Підліток хоче бути в групі, у нього є свої «герої». Він стає замкнутим і сором'язливим, а невпевненість призводить до дистанції в поведінці. Може виникнути відчуття невразливості, бажання оглянути себе, що призводить до небезпечних ситуацій. Більшість дітей цього віку страждає від того, що їх ніхто не розуміє.

Підлітки середнього віку (15-17 років) характеризуються незрілістю суджень, імпульсивністю з сильним бажанням приймати власні рішення і наполягати на собі, турботою про свою зовнішність і привабливістю для

протилежної статі. За цей час підліток усвідомлює зв'язок між вчинками та їх наслідками.

Пізній підлітковий вік характеризується більш глибокою впевненістю у собі та самовизначенням у майбутній професії. Підліток може знову слухати батьків і будувати плани на майбутнє. Багато в чому він стає незалежним і може функціонувати незалежно.

Підлітковий вік характеризується сильними емоційними коливаннями, небажанням брати на себе серйозною відповідальності, відчуттям, що суспільство цього не сприймає або не розуміє.

Особливістю соціальної ситуації розвитку молоді є її включення в нову систему взаємин, спілкування з дорослими та однолітками, у набуття нових соціальних функцій.

Основним чинником розвитку підлітків є їх власна соціальна активність, яка спрямована на оволодіння моделями поведінки та цінностями, які є важливими для них для побудови стосунків з дорослими та їх однолітками. Підлітки залучаються до різноманітних видів суспільно корисної діяльності, розширюючи сферу їхнього спілкування, здатність до засвоєння соціальних цінностей, сприяючи формуванню в особистості моральних якостей [27].

У спілкуванні з дорослими підлітки пізнають соціально важливі критерії оцінки, мотиви та цілі поведінки, способи дій та способи аналізу навколишньої дійсності.

М. Савчин пише, що підліток прагне діяти і виглядати дорослим, щоб мати свої права та можливості. Отже, для дорослої людини його розвиток супроводжується постійним рівнянням» [27]. У спільній діяльності дорослий має реальні можливості впливати на особистість підлітка, його підлітковий вік. Тому надзвичайно важливо для близького дорослий, щоб бути в правильному положенні По-перше, необхідно бути дуже чесним і відкритим, а по-друге, бути привітним і поважним до нього.

Під час спілкування з дорослим підліток починає більш критично оцінювати майже всі свої слова і дії, аналізувати поведінку, стосунки та соціальну позицію. Це стає для нього несвідомим прикладом і прикладом. Особливо, коли вони проводять багато часу разом.

Дорослий повинен бути вірним другом і мудрим наставником для дитини. Між ними має бути єдність інтересів, захоплення, спільних занять.

Дитина в пубертатному віці намагається зрозуміти, що означає бути дорослим, проводить паралелі між своїми діями і дорослим. Він намагається копіювати риси та звички, які його цікавлять.

Виховання як цілеспрямований процес розвитку особистості відбувається шляхом застосування різноманітних виховних методів. Виховні методи - шляхи взаємопов'язаної діяльності вихователя та учнів, спрямованої на формування в учнів поглядів, переконань, умінь і звичок поведінки.

Сучасні педагоги виділяють кілька груп методів, заснованих на цілісній структурі діяльності, що включає усвідомлення процесу діяльності, її організації та стимулювання; Контроль та аналіз результатів.

1. Методи підвищення свідомості особистості передбачають маніпулювання свідомістю, почуттями та волею з метою формування поглядів і переконань. Це включає переконання та особистий приклад.

Віра – включає вплив на свідомість, волю, особистість. Найважливішими формами впливу є дебати, дискусії, лекції, зустрічі, конференції.

Особистий зразок для наслідування – цілеспрямований і систематичний вплив вихователя на учнів через особистісні зразки для наслідування, а також всілякі позитивні приклади інших людей як прикладів для наслідування, ідеалу в житті.

2. Методи організації та формування досвіду соціальної поведінки – включають організацію учнів та створення досвіду соціальної поведінки. Сюди входять освітні вимоги, вправи, громадська думка, завдання, навчання, створення виховних ситуацій [7].

Для досягнення цієї мети в передачі людських цінностей підліткам найбільш підходящими методами формування особистої свідомості є такі, як переконання та особистий зразок для наслідування.

Раніше методи цієї групи називали методами переконань, оскільки їх основна функція — формування стійких переконань. Переконання стимулюють діяльність учнів.

У групі методів індивідуального усвідомлення провідну роль відіграють вербальні методи (розповідь, бесіда, діалог, пояснення, етична бесіда, диспут, лекція тощо). Ми описуємо такі методи формування особистої свідомості, як етична бесіда, діалог, дебати, приклад.

Організація та проведення співбесід має віковий аспект. У початковій школі розмову слід будувати індуктивно. Зі збільшенням віку, коли учні вчаться аналізувати факти поведінки та діяльності, вміння працювати з поняттями вищого узагальнення, змістом інтерв'ю та методами їх проведення може і повинно все більше віддаватися ініціативі учня, беручи брати до уваги їхні зростаючі вимоги та судження.

Етична бесіда – метод і засіб виховання, що формують цінності, моральні норми і правила, що переконують учнів на різних етапах їх навчання і виховання.

Етична бесіда згадується тому, що вона часто стосується моральних, етичних питань. Метою етичних дискусій є поглиблення і закріплення цінностей, узагальнення і зміцнення знань, формування системи моральних поглядів і переконань.

Етична бесіда – це метод залучення студентів до правильної оцінки та суджень щодо всіх їх проблем. Аналізуючи ситуацію і конкретні дії, діти краще розуміють їх природу і значення. Метод особливо актуальний для учнів V - IX класів, коли проходить інтенсивна фаза формування «образу світу». У шкільній освітній практиці зустрічаються планові та незаплановані етичні дискусії [9].

Етичні інтерв'ю можуть проводитися приблизно за таким сценарієм: повідомлення про конкретні факти; роз'яснення цих фактів та їх аналіз за активної участі всіх причетних; Обговорення конкретних подібних ситуацій; Узагальнення найістотніших характеристик конкретних моральних властивостей та їх порівняння з уже набутими знаннями, мотивація та формулювання моральних правил; Використання учнями вивчених понять при оцінці своєї поведінки та поведінки інших.

Діалог - один з найважливіших способів обміну думками, універсальна форма інформаційної взаємодії викладача та учнів, спосіб впливу на усвідомлення та формування певних поглядів, мотивів і почуттів [9].

Дискусія є одним із методів і однією з форм роботи зі старшокласниками, дієвим засобом морального виховання та розвитку логічного мислення учнів. Такий спосіб формування суджень, оцінок і переконань базується на давно відомій закономірності: знання, отримані в процесі зіткнення думок і різних точок зору, завжди характеризуються високим ступенем узагальненості, стійкості і гнучкості. Аргументація найбільше нагадує характеристики старшокласників, особистість яких формується пристрасним пошуком суті життя, бажанням нічого не сприймати як належне, бажанням порівняти факти, щоб з'ясувати істину.

Дискусія не вимагають остаточних і повних рішень. Це дає студентам можливість аналізувати й обґрунтовувати концепції, відстоювати свої погляди та переконувати інших. Для участі в суперечці недостатньо висловити свою точку зору, необхідно визначити сильні та слабкі сторони судження від протилежного, вибрати аргументи, які доводять хибність однієї точки зору та підтверджують справедливість іншої. Суперечка дає можливість навчитися сміливості відмовитися від неправильної точки зору заради істини [9].

Приклад – як метод морального виховання є конкретні приклади, які активно впливають на свідомість і поведінку учня.

У моральному вихованні школа має орієнтуватися на позитивні приклади. Приклади з життя і творчості сучасних людей, видатних особистостей минулого, історичних, літературних героїв у чіткій, конкретній формі розкривають їх моральне обличчя і стають одним із найважливіших чинників формування цінностей та ідеалів учнів. А ідеал вимагає зосередженості на моделях діяльності. Чоловік дивиться на людину в дзеркало. Наслідуючи в поведінці свій передовий, прогресивний, ідеал, учні вчать жити і діяти відповідно до вимог суспільної моралі.

На прикладі наочно показано наступне зображення. Дитині це потрібно, тому що вона завжди буде когось наслідувати – старшого брата, сильнішого чи розумнішого друга, мами, тата і т. д. Вони часто наслідують те, що їх цікавить і приваблює. Наслідування не завжди є прямим, воно часто проявляється опосередковано. Наслідування — це діяльність особистості. Іноді важко визначити межу, де закінчується наслідування і починається творчість. Творчість часто проявляється в особливому, неповторному наслідуванні [9].

У середньому та старшому шкільному віці люди усвідомлюють наслідування. Наслідуючи дорослих – вчителів, батьків, старших - учень спирається на власні погляди, судження та переконання. Він уже докладає свідомих зусиль для досягнення мети. У цьому віці, окрім прикладів з навколишнього життя, потрібні приклади з широкого суспільного досвіду, з героїчного минулого і сьогодення, з літературно-художніх творів, з життя і творчості відомих і видатних особистостей.

Важливе значення у формуванні моральної особистості, характеру та поведінки школярів мають приклади літературних героїв. У літературному творі учні знаходять відповіді на багато хвилюючих їх запитань; твір мистецтва, що викликає глибокі почуття та емоції, часто стає для вас книгою життя. Улюблений герой допомагає дітям виробити відповідне ставлення до навколишньої дійсності, високі морально-етичні та естетичні якості.

Поведінка батьків, спосіб життя, особистий зразок для наслідування - надзвичайно важливий фактор у вихованні дітей. Вся організація сімейного життя, кожен момент життя батьків, їх поведінка, ставлення до людей, до праці є яскравим прикладом поведінки дітей. Якщо батьки ввічливі, добрі, дисципліновані та впорядковані, то дитина намагається їм наслідувати і навпаки, грубість, зухвалість та інші негативні прояви залишають на учнях небажані сліди.

Школа та сім'я повинні навчати на позитивних прикладах у формуванні життя дітей. Важливою вимогою є правильна організація середовища, в якому живе і розвивається дитина. Завдання школи та сім'ї – не лише захистити дітей від поганого впливу, поганого прикладу, а й виховувати ті якості, які дозволять їм протистояти злу, долати негативний вплив. Допоможіть розрізнити добре і погане, корисне і небезпечне.

Вирішальний вплив на формування поведінки учнів має вчитель. Його особистий приклад є найкращим прикладом, якому можуть наслідувати студенти.

Звісно, виховання учнів залежить насамперед від особистості вчителя, його поведінки, його світогляду, його ділових якостей, його авторитету та ставлення до учнів. Авторитетний вчитель – це той, хто кидає виклик собі та своїм учням, хто користується довірою, любов'ю та повагою учнів, чиє серце може підкорити, і хто є прикладом для наслідування для формування поведінки. Особистий приклад педагога, як зазначав К. Ушинський, — це «животворче сонячне світло для молодої душі, яке нічим не замінити» [37].

Ефективність впливу на дітей особистим прикладом вчителя підвищується, якщо вчитель систематично і послідовно постає перед учнями як особистість і авторитет, немає розбіжностей між його словами і вчинками, а всі вчителі висувають однакові вимоги на поведінку учнів. Учитель повинен свідомо організувати свою поведінку і не повинен своїми вчинками та вчинками подавати учням негативний приклад. Сила впливу авторитету вчителя залишає незгладимий слід у житті деяких людей.

Тому серед загальноосвітніх методів особливе значення мають методи підвищення свідомості особистості. Вони вирішують одне з найскладніших навчальних завдань: збагачують розум дитини необхідними знаннями, розвивають її індивідуальну свідомість.

П. Підкасистий дає такі конкретні рекомендації щодо застосування методу переконання в практичній роботі вчителя [25].

1. Метод переконання необхідно застосовувати систематично на практиці. З його допомогою вирішуються завдання розширення та поглиблення знань про світогляд учнів.

2. У виховній роботі слід використовувати різноманітні форми переконання. Треба намагатися говорити з учнями так, щоб слова вчителя заглибилися в їхній розум, а для цього необхідно систематично вдосконалювати мистецтво розмови та переконання. На думку вчителя, учень повинен відчувати його щире довіру, пристрась, ерудицію, культурність.

3. Інформація, надана студенту, має бути:

- а) наукова, тобто об'єктивна фіксація фактів;
- б) практичні;
- в) переконливі, доступні, яскраві за формою викладу.

4. Педагогічний вплив має бути спрямований не лише на думки учнів, а й на їхні почуття, які відіграють важливу роль у засвоєнні знань та формуванні демократичних переконань.

5. Студентів треба вчити захищати, захищати, доводити правду, справедливість, благодійність і мир.

6. Не можна зловживати довгими промовами, розмовами чи доповідями; їх необхідно будувати з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей своїх вихованців.

7. Метод переконання не повинен бути єдиним. У виховній роботі його необхідно поєднувати з іншими методами.

Висновки до розділу 1

Теоретичний аналіз проблеми дає можливість отримати загальну картину освітлення основних ключових понять за даною проблематикою.

Було з'ясовано, що вчені, які вивчали та описували питання цінностей та ціннісного ставлення у різні часи майже всі були однотайні у своїх висновках. Не дивлячись на часові зміни та пріоритети, які панували у суспільствах різних періодів, можна побачити, що фундаментальні цінності завжди є тими самими.

Основною цінністю є людина, її особистість, свобода та життя. Виявлено, що основою ціннісного ставлення є повага до іншої людини, вміння слухати та підтримати, толерантність до життєвих позицій та поглядів кожної людини. Відкритість, чесність, спроможність прийти на допомогу та небайдужість – всі ці базові цінності зараз стають ще необхіднішими, але нереалізованими. А доброта та любов взагалі стають дефіцитними та відходять на задній план. Жорстокість та байдужість стають головними рисами сучасного суспільства.

Спираючись на специфіку даного дослідження ґрунтовно розкрито питання особливостей підліткового віку. У зв'язку із специфічним періодом дорослішання та найскладнішою віковою кризою підходи до виховання підлітків мають свою специфіку. Треба бути для дитини не просто педагогом та вихователем. Потрібно викликати довіру та власним прикладом налаштувати підлітка на потрібні, вірні висновки, щодо усвідомлення своєї цінності та цінності будь-якої людини.

Виявлено, що всі видатні педагоги сучасності та минулих років спираються на гуманістичні підходи у вихованні та навчанні. Тому, якщо для досягнення поставленої мети кожен педагог або батьки будуть спиратися на цю основну парадигму, тим кращим та гарнішим буде результат.

Підлітки давніх часів і сучасні підлітки мають однакові особливості свого віку, але потреби та умови життя дуже змінилися. Тому дуже важливо не втратити зв'язок та можливість впливати на розвиток молодої особистості.

Потрібно чітко розуміти напрямок руху та важелі, які можна використовувати.

Для досягнення мети та завдань даної роботи всі передумови та теоретичні обґрунтування опрацьовані в повному обсязі. Використані роботи як класиків педагогіки та психології, так і сучасні роботи вчених, які працюють в даному напрямку.

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО ІНШОЇ ЛЮДИНИ

2.1. Методики по вивченню та дослідженню ціннісного ставлення

Для вивчення ціннісного ставлення до іншої людини у підлітків можна використовувати різні методики, які показують відносини міжособистісні та відношення особистості до себе та інших. Серед таких методик слід виділити:

- Методика «Вивчення цінностей особистості Шварца»,
- Методика «Експрес-опитувальник «Індекс толерантності»,
- Опитувальник міжособистісних відносин Шутца,
- Методика «Ціннісні орієнтації» Рокича.

Цікавим методом дослідження цієї теми є метод «Дослідження цінностей особистості Шварца». Це опитувальник цінностей, за допомогою якого досліджується динаміка зміни цінностей, як у групах у зв'язку зі змінами в суспільстві, так і для особистості у зв'язку з її життєвими проблемами.

Цінності Шалома Шварца передбачали потреби, які безпосередньо залежали від культури, середовища та менталітету конкретного суспільства. Опитувальник Шварца заснований на теорії, що всі цінності поділяються на соціальні та індивідуальні [7]

Анкета була розроблена автором у 1992 році. У своїй розробці Шварц використав метод Рокича, який якісно видозмінив, розширив та покращив його концептуальну основу.

Тест ціннісної орієнтації Шварца складається з двох частин.

1. Перша частина анкети має на меті дослідити цінності, ідеали та переконання, які впливають на особистість. Список значень складається з двох частин: іменників і прикметників, які містять 57 значень. Тестувальник оцінює кожне із запропонованих значень за шкалою від 7 до -1 бала.

2. Друга частина анкети Шварца — це профіль особистості. Він складається з 40 описів осіб, які характеризують 10 типів цінностей. Для оцінки описів використовується шкала від 4 до -1 бала.

Для діагностики загального рівня толерантності розроблено методичку Експрес-анкети «Індекс толерантності» (за Г. Солдатовою, О. Кравцовою, О. Хухлаєвим, Л. Шайгеровою, 2002). Він базується на вітчизняному та зарубіжному досвіді в цій галузі. Методика спрямована на діагностику таких аспектів толерантності, як етнічна толерантність, соціальна толерантність, толерантність як риса особистості. Таким чином, метод має форму опитувальника, що містить три підшкали.

Підшкала «Етнічна толерантність» показує ставлення людини до представників інших етнічних груп і ставлення до міжкультурної взаємодії. Підшкала «Соціальна толерантність» дає змогу досліджувати толерантні та інтолерантні прояви різних соціальних груп, а також досліджувати ставлення особистості до певних соціальних процесів. Підшкала «Толерантність як риса особистості» включає пункти, які діагностують риси особистості, установки та переконання, які значною мірою визначають ставлення людини до навколишнього світу.

Стимульний матеріал анкети складають твердження, що відображають як загальне ставлення до зовнішнього світу та інших людей, так і соціальні установки в різних сферах взаємодії, в яких проявляється толерантність і нетерпимість людей. Методологія включає висловлювання, які стосуються певних соціальних груп (меншин, психічнохворих, жебраків), комунікативні установки (повага до думок опонентів, готовність до конструктивного вирішення конфліктів і продуктивної співпраці). Особлива увага приділяється етнічній толерантності-інтолерантності (ставлення до людей інших рас і етнічних груп, до власного етносу, оцінка культурної дистанції).

Процедуру опитування можна проводити індивідуально або в групах. Обробка результатів складається з двох етапів: 1) для кількісного аналізу загальний результат розраховується без поділу на підшкали; 2)

Субмасштабний розподіл використовується для якісного аналізу аспектів толерантності [26].

Міжособистісна анкета була запропонована В. Шутцем у 1958 році. Анкета дає змогу оцінити характеристики міжособистісних стосунків: домінування-підпорядкування, інтерес-байдужість, емоційна близькість-відчуженість. Анкета містить 54 пункти, що відображають ситуації соціальної взаємодії. Тестувальник має висловити своє ставлення до висловлювань за 6-бальною шкалою оцінок.

Діагностується тенденція бути серед інших, прагнення бути цікавим іншим, схильність контролювати відносини з іншими, схильність підкорятися іншим під час спілкування, схильність до розвивати тісні контакти з іншими), прагнення особистості, щоб інші люди розвивали з ними глибокі емоційні стосунки. Відповіді даються за шкалою:

- (1) Зазвичай,
- (2) Часто,
- (3) Іноді,
- (4) З нагоди,
- (5) Рідко,
- (6) Ніколи [43].

Для досягнення поставлених завдань у даній роботі було обрано такий діагностичний інструментарій по вивченню ціннісних орієнтацій та вподобань підлітків: метод педагогічного спостереження та методика Рокича «Ціннісні орієнтації».

Метод педагогічного спостереження – це організоване вивчення навчально-виховного процесу в природних умовах.

Це найпоширеніший спосіб вивчення проблем освіти та навчання. Його суть полягає у свідомому, систематичному та цілеспрямованому сприйнятті психологічних і виховних явищ. Спосіб спостереження доцільний і залежить від мети дослідження.

Його основними вимогами є: наочність, систематичність, універсальність, достатня кількість зафіксованих фактів, своєчасність, об'єктивність, економічна ефективність технології запису, ретельна, продумана та ретельна обробка зібраного матеріалу з урахуванням усіх впливів на хід дослідження, відокремлення значущих, стійких, повторюваних фактів, другорядних і випадкових елементів, неупередженості в інтерпретації матеріалу, в оцінці фактів і зробленні з них висновків.

Розрізняють пряме, опосередковане та самоспостереження.

Пряме спостереження – це вид спостереження, при якому дослідник, який безпосередньо бере участь у процесі дослідження, працює з учасниками дослідження. Характер участі може бути різним: в деяких випадках дослідник залишається повністю інкогніто, а інші учасники не виділяють його в колективі; в інших спостерігач не приховує своїх дослідницьких цілей. Залежно від дослідницького завдання встановлюється система взаємин між спостерігачем та іншими учасниками дослідження. Цей вид спостереження в основному використовується при обстеженні дітей у навчально-виховному процесі.

Непряме спостереження – це вид спостереження, при якому дослідник не бере безпосередньої участі в процесі розслідування. Це ефективніше, ніж пряме спостереження, оскільки ви можете зафіксувати природну поведінку дітей і запобігти впливу вчителя на них [9].

У даному дослідженні більш прийнятним є пряме спостереження без виокремлення педагога під час навчання та виховання підлітків.

Спостереження включає елементи теоретичного мислення (проекування, методи осмислення та контролю результатів), а також кількісні та якісні методи їх аналізу.

Метод спостереження включає:

- вибір ситуації та об'єкта, узагальнення теоретичних уявлень про неї, конкретизація цілей;

- Створення програми спостереження (визначення ознак явища, що підлягає спостереженню), одиниць спостереження, способу та форми фіксації результатів (запис, протокол, таблиці, кіно-, фото-, аудіо-, відеозапис);

- Опис методу обробки одержаних даних.

Об'єктами спостереження в педагогіці можуть бути дії учнів або їх груп у навчальному процесі, виконання учнівської роботи, зміни в поведінці учнів, дії вчителя, методи навчання та навчання та інші виховні явища.

Існують певні вимоги для забезпечення науковості педагогічного спостереження:

1. Спостереження повинно мати певну мету.
2. Спостереження повинно проходити за заздалегідь складеним планом.
3. Кількість ознак, що досліджуються, повинна бути мінімальною, і вони повинні бути точно визначені.
4. Явища слід спостерігати в реальних природних умовах.
5. Відомості, одержувані шляхом різноманітних спостережень, повинні мати можливість порівнюватися.
6. Повторення спостереження слід проводити через рівні проміжки часу.
7. Спостерігач повинен знати, які помилки можуть мати місце при спостереженні і попереджати їх [32].

Метод педагогічного спостереження є зручним для дослідження рівня та характеру спілкування у колективі підлітків. Особливо це легко зробити, коли педагог є частиною цього колективу та регулярно спілкується з ними.

Враховуючи мету дослідження та категорію випробуваних, була обрана методика діагностики Рокича «Ціннісні орієнтації». Вибір саме цієї методики обумовлений тим, що вона є універсальною, валідною, доступною, зручною та економічною за часом в проведенні дослідження. Методика «Ціннісні орієнтації» спрямована на вивчення індивідуальних і групових уявлень про систему значущих цінностей, що визначають найбільш важливі

орієнтири життєдіяльності. Дана методика дуже зручна для виконання підлітками. Всі питання є досить зрозумілими, а сама методика не дуже об'ємною, це дає змогу дитині досить швидко впоратись із поставленою задачею [44].

Методика «Ціннісні орієнтації» була розроблена Мілтоном Рокичем як особистісний тест, який має на меті дослідити ціннісно-мотивуючу сферу людей. Система ціннісних орієнтацій визначає зміст орієнтації особистості і складає основу її ставлення до світу, до інших людей, до самого себе, основу світогляду і стрижневої мотивації життєдіяльності, основу уявлення про життя і «життєва філософія, ставлення до життя».

Автор виділяє два типи цінностей: термінальні та інструментальні.

Термінальні цінності – це, по суті, цілі, яких прагне людина.

1. Незалежність.
2. Духовна рівновага.
3. Мистецтво та творче життя.
4. Дружба.
5. Освіта та пізнання.
6. Здоров'я.
7. Задоволення.
8. Продуктивність та ефективність.
9. Захоплююча діяльність.
10. Багатство.
11. Насичене життя.
12. Мудрість та життєвий досвід.
13. Самовдосконалення.
14. Популярність та визнання.
15. Любов.
16. Щасливе суспільство.
17. Краса та зовнішня привабливість.
18. Щасливе сімейне життя.

Інструментальні цінності – це більш за все засоби та ресурси, які більш за все підходять для досягнення цілей.

1. Логічність.
2. Рішучість.
3. Вольовий характер.
4. Комунікабельність.
5. Манірність.
6. Самоефективність.
7. Амбіції.
8. Самостійність.
9. Дисциплінованість.
10. Життєрадісність.
11. Відповідальність.
12. Охайність.
13. Емпатія.
14. Толерантність.
15. Освіченість.
16. Почуття справедливості.
17. Критичний погляд.
18. Стриманість.

Отриману індивідуальну ієрархію цінностей можна розділити на три рівні:

- бажані значення, значущі (ранги з 1 по 6);
- незначне (7-12);
- байдуже (13-18 ієрархія рейтингу) [16].

Для вивчення ціннісних орієнтирів підлітків на думку автора дана методика дуже добре підходить. Це зумовлено тим, що на проходження опитування витрачається не так багато часу, питання досить короткі та зрозумілі. Форма відповідей також дає змогу дуже легко та зрозуміло їх інтерпретувати. Результати опитування можуть досить яскраво

проілюструвати цінності сучасної молоді. Та допоможуть педагогам, вихователям та батькам краще зрозуміти вподобання підлітків. Можливо і створити та застосувати певні методи та підходи у вихованні ціннісного ставлення підлітків до іншої людини.

2.2. Проведення емпіричного дослідження

При проведенні педагогічного спостереження були задіяні учні двох класів старшої школи Великодальницького ЗЗСО I-III ступенів №2.

У підготовці і проведенні педагогічного спостереження доцільно виділити такі етапи:

- 1) вибір об'єкта, визначення мети і задачі спостереження;
- 2) отримання дозволу на спостереження;
- 3) складання плану спостереження;
- 4) підготовка документів та засобів спостереження;
- 5) збір даних спостережень (записів, журналів, таблиць тощо);
- 6) оформлення результатів спостереження;
- 7) аналіз результатів спостереження;
- 8) теоретичні і практичні висновки за результатами спостережень [32].

Виходячи з даної етапності та мети і завдання кваліфікаційної роботи були проведені всі підготовчі роботи, складені шаблони таблиці спостережень, обговорено з адміністрацією та класними керівниками.

Спостереження проводились впродовж двох місяців під час очного навчання на уроках та на перервах. Об'єктом спостереження були взаємовідносини у класному колективі. Метою спостереження було визначено – вивчення та дослідження характеру взаємовідносин у класі між учнями та учнями з учителем.

Діти були проінформовані про мету та хід дослідження. Був підготовлений шаблон щоденника спостережень, куди заносилися дані після кожного уроку (Додаток 1). Дослідження проводилось під час очного навчання дітей до виходу школи на карантин.

Проводилось спостереження за формами та видами спілкування підлітків між собою та з учителями, під час уроку та під час перерв. Критеріями спостереження були характер спілкування, емоційність, агресивність, добрий настрій та реакції на будь-які прохання, відповіді на запитання та доручення. Фіксувалося те, як діти спілкуються один з одним, як реагують на вчителів та на різноманітні прохання та доручення, як відповідають на запити різного характеру з боку іншої людини, та як формують своє відношення та ставлення до інших. Чи підвищують градус спілкування під час вирішення спірних питань, чи дають змогу один одному висловлювати власні думки та чи поважають думку інших. Оцінювалася чуйність та толерантність по відношенню до інших.

Були задіяні учні дев'ятих класів, віком 14-15 років. Спостереження проходило у невимушеній обстановці. Проводилось спостереження вчителем, який викладає у цих класах.

У дослідженні за Методикою Рокича брали участь учні 8-10 класів Великодальницького закладу загальної середньої освіти I-III ступенів №2. Вік респондентів від 13 до 15 років – середній підлітковий вік. Для зручності проведення даного опитування та з урахуванням дистанційної форми навчання учням була запропонована електронна форма анкетування. Опитування пройшли 30 підлітків віком від 13 до 15 років. Відсотковий склад дівчат і хлопців майже однаковий.

Під час проведення даної методики діти перебували на дистанційній формі навчання. Це мало свої недоліки та вплинуло на кількість та відповідальність респондентів. Нами були створені Гугл форми для зручного доступу всіх охочих пройти тестування за методикою Мілтона Рокича. За бажанням діти могли пройти його анонімно та без жодних зобов'язань.

Підліткам було запропоновано два списки цінностей зі спрощеними поясненнями для розуміння (по 18 в кожному) (Додаток 2), з яких учень повинен був ранжувати цінності на власний розсуд. Всі питання даного

опитувальника були розподілені на два окремих анкети, для зручності були запропоновані посилання на Гугл форми для анонімного заповнення анкет.

Спочатку діти ранжували термінальні цінності – це цілі, яких прагне кожен з опитуваних. Всі цінності потрібно розставити по місцях від 1 до 18 (де 1 – найважливіше на думку респондента, 18 – найбільш байдуже і неважливе). У другій частині дітям запропоновано ранжувати інструментальні цінності – це, по суті, засоби, за допомогою яких цілі можуть бути досягнуті (Рис.2.1).

Рис.2. 1. Приклад Гугл форми опитувальника

Через дистанційну форму даного дослідження не всі учні до кінця зрозуміли завдання та зміст запитань. Отримані відповіді були занесені до єдиної бази та відтворені у вигляді графіків. Що дало змогу краще провести інтерпретацію.

Учні, які брали участь у опитуванні, відповідали на питання, проставивши запропоновані цінності у порядку від найважливішої на їх думку до найбільш неважливої цінності, якій зовсім не надають уваги.

Усі відповіді були занесені до узагальнюючих таблиць окремо за термінальними та інструментальними цінностями. Потім створені кругові діаграми для більш наочного сприйняття отриманих результатів. З них можна чітко виявити найбільш важливі цінності.

Далі дані у відсотковому значенні були зведені до таблиць. Це дало змогу виокремити важливі та байдужі цінності на думку підлітків.

Висновки до розділу 2

Обрані діагностичні методики (Педагогічне спостереження та опитувальник «Ціннісні орієнтації» Рокича) в запропонованих умовах є найбільш вдалим та такими, що відповідають поставленій меті. Вони дають чітке розуміння ціннісних орієнтацій респондентів, передають загальну картину стосунків у класному колективі та розкривають життєві пріоритети дослідних.

З'ясовано, що в заданих умовах проведення емпіричного дослідження ці методики є найбільш зручними як для проходження респондентами, так і для самих дослідників.

За допомогою педагогічного спостереження можна одержати дані за комунікаціями дітей в класі, відношенню учнів один до одного та до вчителів. Можна оцінити рівень доброзичливості та байдужості у дітей. Оцінюється ставлення підлітків один до одного та до вчителів. Та рівень їх взаємодії. Можливо оцінити рівень довіри та поваги між учасниками дослідного колективу. Відповідно від одержаних результатів далі будується план виховання ціннісного ставлення до іншої людини у підлітків.

Обрана діагностика Рокича є більш зручною та зрозумілою, питання конкретні, їх небагато, що дає змогу підліткам швидко та точно дати відповіді. Дана методика не вимагає додаткового пояснення, тому її можна було використовувати навіть дистанційно та анонімно. Враховуючи особливості підліткового віку та їх світосприйняття ця методика вважається найбільш вдалою. За результатами виокремлення найбільш важливих на найбільш байдужих цінностей на думку респондентів можна оцінити,

наскільки підлітки приділяють увагу фундаментальним цінностям, які характеризують їх ставлення до іншої людини. Виходячи з одержаних результатів можна зробити певні висновки та будувати план роботи.

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЇХ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ

3.1. Аналіз одержаних результатів емпіричного дослідження

За одержаними результатами педагогічного спостереження було виявлено, що учні 9-Б класу мають більш теплі та доброзичливі взаємовідносини в колективі. Майже завжди на уроках панувала доброзичлива невимушена атмосфера. Учні виказували повагу та відкритість до учителя, уважно слухали та не боялися ділитися думками, активно брали участь у обговоренні питань з предмету та загальних тем. Було виявлено, що класний керівник та деякі вчителі мають авторитет серед підлітків. За час дослідження не спостерігалось жодного конфлікту чи серйозних суперечок. Діти проявляли чуйність та зацікавленість станом здоров'я вчителів та однокласників.

Міжособистісні відносини у колективі також досить доброзичливі. Певний відсоток (25%) учнів мають активну позицію та авторитет серед однокласників. Мають яскраво виражене почуття гумору, яке задіюють протягом спілкування. На кожному уроці діти підтримували один одного та виконували всі запропоновані доручення. Всі прохання та звернення учителя не залигалися без уваги.

Під час контролю знань та усному опитуванні класу, підлітки поводитися спокійно та за необхідністю допомагали один одному.

Учні 9-А класу виявили меншу згуртованість та дружелюбність по відношенню один до одного та відкритість до учителя. Загальний настрій на уроках у цьому класі панував спокійний, базувався на повазі до учителя та авторитеті класного керівника. Під час обговорень тем та певних питань 10-15% класу зовсім не брали участі на уроках. Демонструючи свою відстороненість від загальних проблем колективу. Можливо це пов'язано із особистими рисами характеру та темпераменту. Але в класі помітна загальна взаємодія та участь дітей у житті один одного.

В класі є двоє хлопців, які поводяться активніше за інших, та не мають особливої зацікавленості у навчанні. Але своєю яскравою та активною поведінкою дані учні задають атмосферу для спілкування у класі. Всі взаємовідносини в класі є досить доброзичливими.

Загалом, під час спостереження за дослідними класами, можна зробити висновок, що дівчата є більш відповідальними та зацікавленими у робочій атмосфері. Хлопці є більш активними та відкритими. Майже всі підлітки на перервах брали участь у обговоренні проблем суспільства та шкільного життя. З'ясовано, що 50% учнів є більш-менш байдужими до того, що відбувається впродовж навчання з іншими. Більшість учнів продемонстрували готовність прийти на допомогу іншим у будь-який час.

Також було виявлено під час проведення спостереження, що більшість підлітків дуже сильно піддаються впливу ззовні: думці друзів, засобам масової інформації, соціальним мережам тощо. Встановлено в результаті спостереження за спілкуванням у класі на перервах. Помічено, що загальні проблеми суспільства є важливими не для всіх однаково.

По-різному діти і реагували на жарти та зворнення однокласників. Це пов'язано в більшості із особливостями становлення особистості. Але дає змогу батькам та педагогам створити сприятливі умови для виховання ціннісного ставлення до іншої людини.

Використовуючи опитувальник «Ціннісні орієнтації» Мілтона Рокича були отримані дані по відповідям 30-ти респондентів віком 13-15 років. Підлітками були розглянуті два списки цінностей: термінальні (ті, що стосуються цілей особистості у житті) та інструментальні (засоби, за допомогою яких особистість досягає цілей). Кожна дитина ранжувала дані цінності на власний розсуд та створила свої списки за значущістю. На першому місці були розміщені найбільш важливі та значущі цінності, на останньому – найбільш неважливі та байдужі.

Одержані результати у вигляді таблиць та діаграм використовуються для подальшого аналізу. Як бачимо з Таблиці 3.1, найбільшу перевагу

підлітки надали таким цінностям, як здоров'я, активне життя, матеріальна забезпеченість, цікава робота, наявність друзів та свобода і незалежність.

В той же час найбільш неважливими слід відмітити красу природи, мистецтво, любов, суспільне покликання, щасливе сімейне життя та щастя і добробут інших людей. Нажаль, цінності, які складають ставлення до інших людей є у аутсайдерах. Таким чином з'ясовано, що серед цілей сучасних підлітків перевага на боці власних інтересів та власного добробуту.

Таблиця 3. 1

Відповіді респондентів з ранжування термінальних цінностей

термінальні цінності / місце	кількість респондентів, які надали значимість даній цінності																	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
активне діяльне життя	8			2		1	2						5	3	2		3	4
життєва мудрість		7	2	1	2	1	2	4		2	1	1	1		5		1	
здоров'я	10	2	3	1	1	1		2	1					2	4	1	1	1
цікава робота	4	7	2		3	1	1	2		1	2	1		1	1	1		3
краса природи і мистецтва	3	1	1	1	1		1	2		1	2	2	2	1	2	1	4	5
любов	2	4	1	4	3	1		1	1		1			1	2	1	3	5
матеріально забезпечене життя	6	4	1	2	1		2	1		2	1	2		1	1		2	4
наявність хороших і вірних друзів	4	5		3	1	3	1	1		3		1			1		3	4
суспільне покликання	1	3	1	1	4	2	1	1			2		1	2	3	1	3	4
пізнання			4	2	2	4	3	1	1	1	2	1	1	2		2	1	3
продуктивне життя		2	5		3		1	2		1	2	3	1	3	2	1	2	2
розвиток			2	5	1	2	3	3	3		2	2		1	1	1	1	3
розваги	1		1		4	3	1	3	2		1	1	2	1		4	3	3
свобода	2	1	1		8	5	1	2	1	1	1	2	1			1	1	2
щасливе сімейне життя		3	3	2	3	2	3	1			2			1			2	8

щастя інших				2	2	1	3	1	1	3		1	3	2	6	2	3
творчість			4		3		3	1	4	2	3	1		2	3	2	2
впевненість у собі	2	1	3		2	3	2	3		3	4	1		1		1	3

Діаграма з Рис. 3.1 дає візуально оцінити, що основними пріоритетними термінальними цінностями для сучасних підлітків є здоров'я, друзі, матеріальна забезпеченість, цікава робота та активне життя.

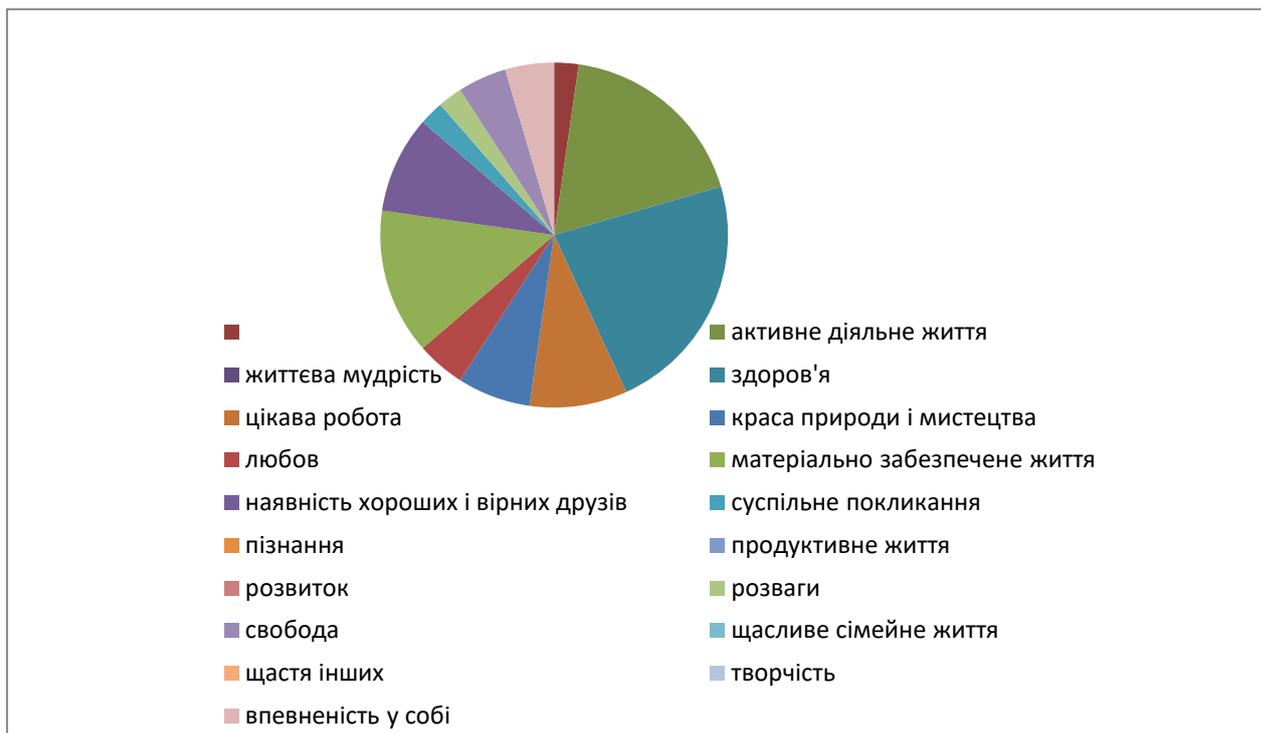

Рис. 3.1 . Діаграма співвідношення відповідей за термінальними цінностями

З Таблиці 3.2 можна виділити інструментальні цінності, яким респонденти надали найбільшої важливості – це незалежність, життєрадісність, освіченість, старанність. Та, на жаль, зовсім неважливі цінності – охайність, вихованість, чесність, чуйність та непримиренність до недоліків своїх та інших. Знову можна прослідкувати тенденцію, що такі людські цінності, які відображають ставлення до іншої людини, є зовсім неважливими для підлітків.

Таблиця 3. 2

Відповіді респондентів з ранжування інструментальних цінностей

інструментальні цінності місце	кількість респондентів, які надали значимість даній цінності																	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
охайність	2	1	1	2		2	1		2	3		4		1	2	5	1	3
вихованість	2		2		3	1	1	3	1	1	3		1		4	4	2	2
високі вимоги		1		2	2	1		1	2	2	3		2	2	3	3	2	4
життєрадісність	2		2	3	2		3	1	4	1	2	1	3	1		2		3
старанність		5	2	4		2	1	3		1	2	1	1	1	3		1	3
незалежність	2	1	2		4	1	1	3	2	4	1	2	1	3			2	1
непримиренність до недоліків	1		2	2	1		2		1	2	1	1	2	3	4		5	3
освіченість	3	1	5	1	2	2	2	1	2		3	1		2	2	1	2	
відповідальність	1	1	2	2		1	3	1	1	2	2	2	2	3	2	1	2	2
раціоналізм		3	2	1	2	1	1	3	2	2	1	3	1	2		2	1	3
самоконтроль		2	2	3	1	1	2	1	2	4	3	1		2	2	1		3
сміливість			1		2	2	3	2	1	4		1	4	1	3		2	4
тверда воля				1	2	1	1	4	2	1	3	2	1	2	4	3	2	1
терпимість			1		2	2		3	1	2	2	3	3	1	3	2	2	3
уміння поважати	4			1	2		3	1	2	3	1	2	1	3	2	1	3	1
чесність	1		2		1		4	2		2	3	1	2	2	3	2	4	1
ефективність у справах				1		1	1	1	2	5	1	3	2	4	3	5		1
чуйність	2			1	1			1	1	2	3		3	2		5	2	7

З діаграми інструментальних цінностей (Рис.3.2) можна зробити висновки про найбільш важливі пріоритети підлітків: життєрадісність, освіченість, незалежність, уміння поважати та дисциплінованість.

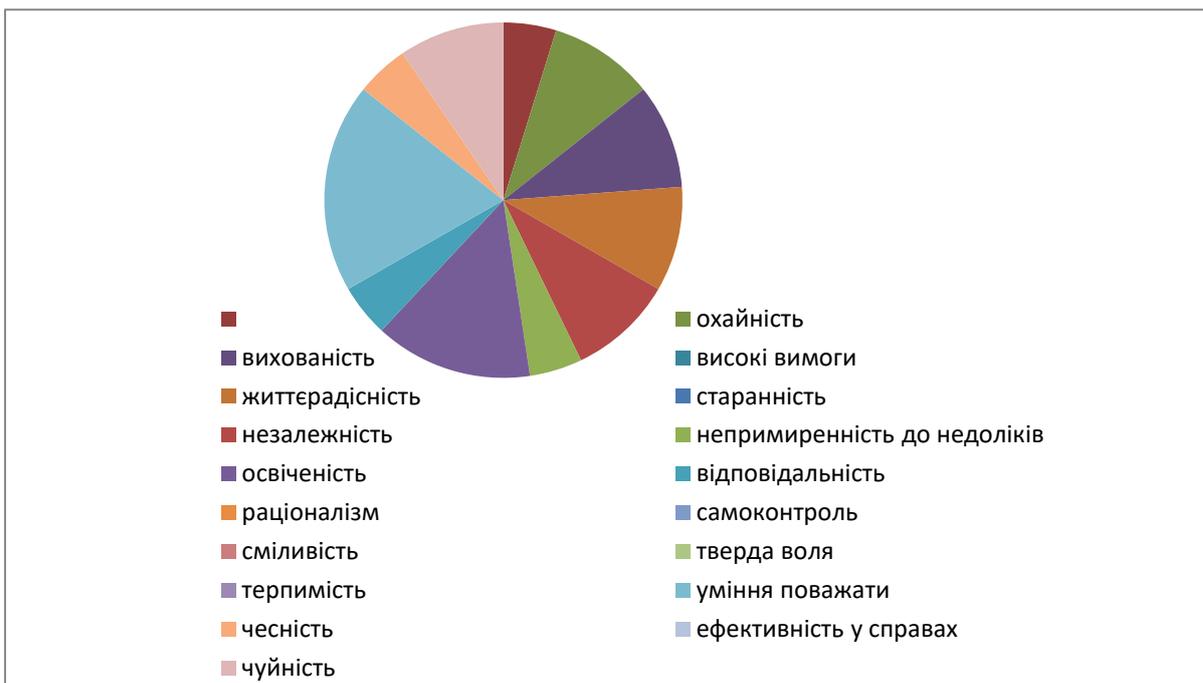

Рис.3.2. Діаграма співвідношень відповідей за інструментальними цінностями

Нажаль, байдужими для сучасних підлітків є чуйність, ввічливість, щастя інших та краса природи та мистецтво, уміння прощати, чесність та ефективність у справах.

Для більшої наглядності та кращого розуміння одержані результати були переведені у відсоткові значення: Таблиця 3.3 для термінальних цінностей та Таблиця 3.4 для інструментальних цінностей. З даних таблиць бачимо, які пріоритети мають опитувані підлітки та які цінності залишаються без уваги.

Також для кращого візуального сприйняття даних дослідження були створені гістограми, за якими можна оцінити значущість термінальних (Рис.3.3) та інструментальних (Рис.3.4) цінностей.

Таблиця 3. 3

Відсотковий склад значущості термінальних цінностей

термінальні	значущі цінності	байдужі цінності
активне діяльне життя	37%	60%
життєва мудрість	43%	23%
здоров'я	67%	30%
цікава робота	60%	17%
краса природи і мистецтва	23%	50%
любов	57%	42%
матеріально забезпечене життя	50%	27%
наявність хороших і вірних друзів	60%	27%
суспільне покликання	40%	53%
пізнання	47%	33%
продуктивне життя	37%	40%
розвиток	33%	27%
розваги	30%	47%
свобода	57%	17%
щасливе сімейне життя	53%	37%
щастя інших	13%	53%
творчість	30%	33%
впевненість у собі	37%	20%

Використовуючи відсоткове вираження одержаних результатів за термінальними цінностями була створена Гістограма значущості термінальних цінностей (Рис.3.3)

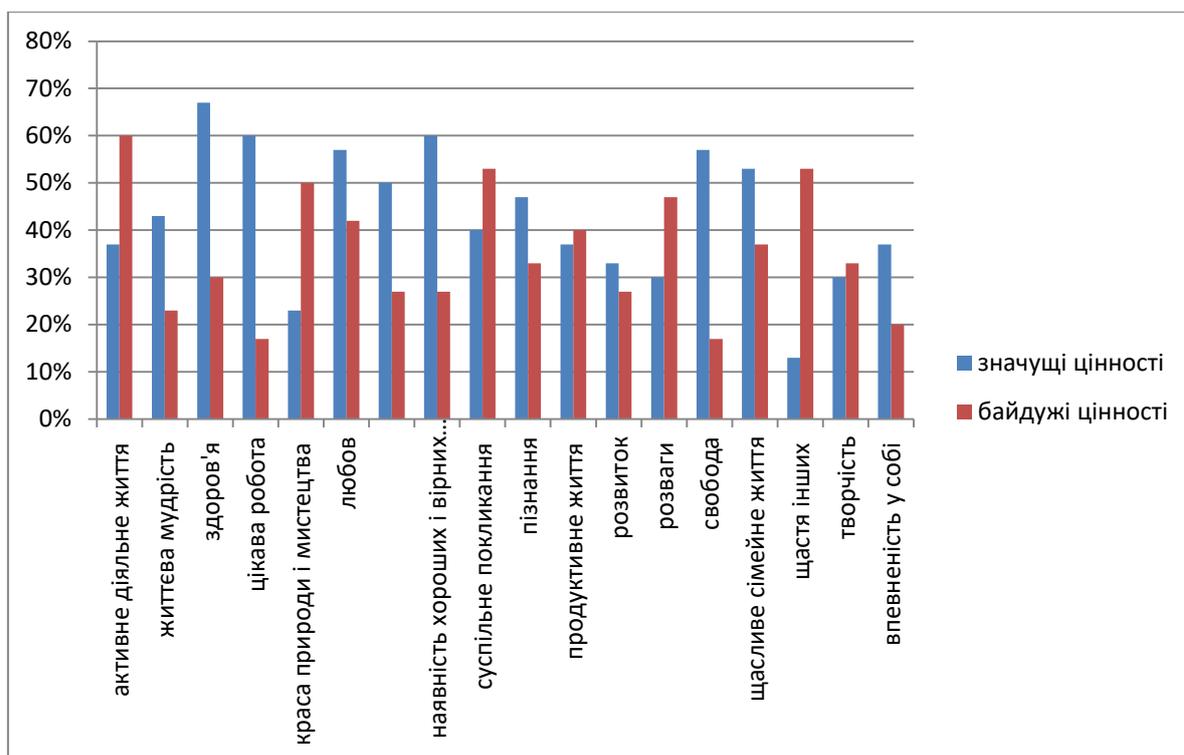

Рис.3. 1. Гістограма значущості термінальних цінностей

Результати по інструментальним цінностям так само були переведені у відсотковий склад та занесені до Таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Відсотковий склад значущості інструментальних цінностей

інструментальні	значущі цінності	байдужі цінності
охайність	25%	45%
вихованість	30%	45%
високі вимоги	15%	60%
життєрадісність	40%	35%
старанність	50%	30%
незалежність	60%	25%
непримиренність до недоліків	10%	45%
освіченість	55%	25%
відповідальність	30%	35%
раціоналізм	31%	26%

самоконтроль	36%	25%
сміливість	9%	40%
тверда воля	15%	39%
терпимість	13%	65%
уміння поважати	15%	34%
чесність	10%	40%
ефективність у справах	6%	59%
чуйність	10%	65%

Використовуючи відсоткове вираження одержаних результатів за інструментальними цінностями була створена Гістограма значущості інструментальних цінностей (Рис.3.4)

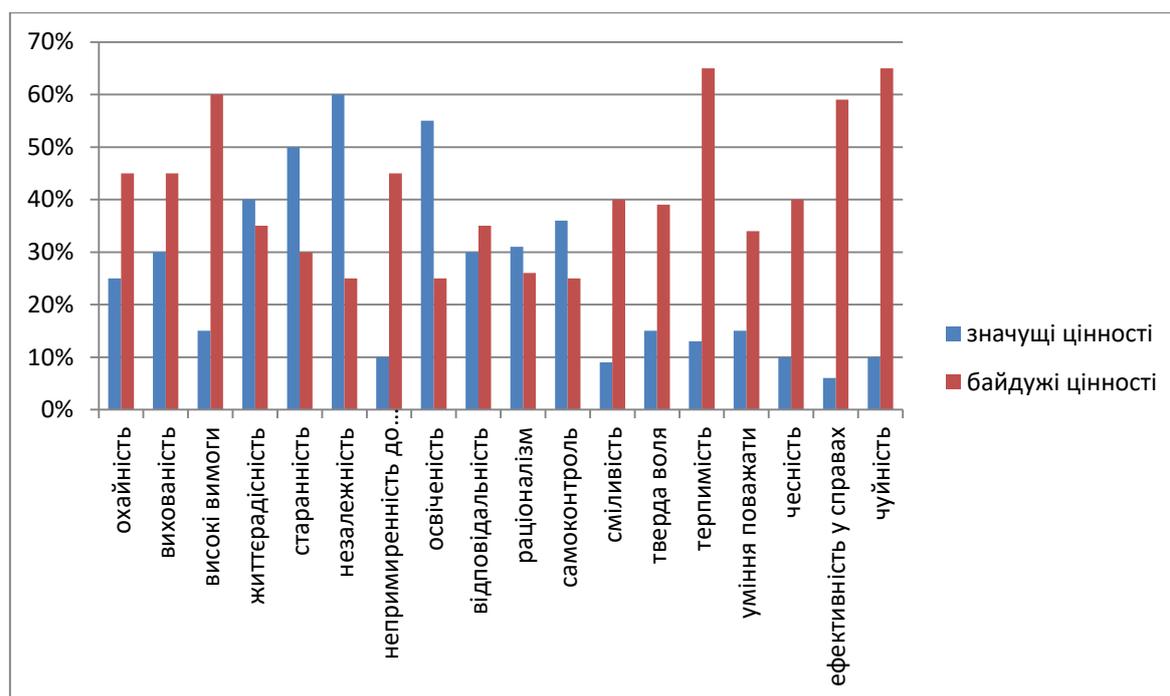

Рис.3. 2. Гістограма значущості інструментальних цінностей

Слід зауважити, що за статевим поділом є також певні закономірності. Дівчата до найбільш важливих цінностей відносили незалежність,

матеріальну забезпеченість, манірність, до зовсім неважливих – освіченість, критичний погляд, щасливе суспільство та любов.

Хлопці дещо по-іншому розставили пріоритети: до важливих вони здебільшого відносили здоров'я, здоровий спосіб життя, самостійність та дружбу, до неважливих – охайність, манірність, визнання та багатство. Звичайно, даний розподіл є за більшістю відповідей. Відзначалися і відповіді, які були скоріш винятком із загальної картини.

Отже, всі надані відповіді більш-менш характеризують ставлення сучасних підлітків до різних галузей життя, зокрема ставлення до власних потреб і досягнень, та ставлення до добробуту і успіху іншої людини та суспільства. Виявлено, що власні потреби і пріоритети діти виносять на перше місце, ніж інтереси суспільства та оточуючих. Водночас, можна помітити тенденцію до приділення більшої уваги до матеріальних благ. Можливо це пов'язано з психологічними особливостями даного віку.

За відсотковим складом та з гістограм робимо висновки про загальні ціннісні орієнтири дослідної групи. Виділені комірочки у таблицях вказують на це. Отже, видно, що непримиренність до недоліків інших, терпимість, уміння поважати, чесність, чуйність, краса природи і мистецтва та щастя інших є тими цінностями, до яких підлітки зовсім байдужі. Але ці цінності є найбільш фундаментальними та такими, що формують ціннісне ставлення до людей.

Це ще раз свідчить про актуальність даної теми. Тому всім дорослим, які оточують підлітка, потрібно визначити напрями виховання по розвитку саме цих пріоритетів. Класним керівникам, вихователям та батькам дуже необхідно вибудувати траєкторію виховання таким чином, щоб зацікавити дітей та «обернути обличчям» до цих питань.

Потрібно мотивувати, заохочувати та власним прикладом показувати підліткам, яке важливе ціннісне ставлення до іншої людини.

Одним із прикладів є створене заняття з елементами тренінгу для учнів, яке можливо допоможе вийти на шлях по досягненню даної мети.

3.2. Методичні рекомендації

Підсумовуючи проведену роботу, перед педагогами та батьками постає дуже складне та важливе завдання. І досягати мети потрібно тільки разом. Сучасні підлітки живуть у цифровому світі, де всі поспішають. Сьогодні людські цінності змінилися. Тому необхідно зробити все для того, щоб діти мали гарний приклад. Основним завданням є виховання високоморальної людини з життєвими принципами та ідеалами. Класні керівники, педагоги, батьки, психологи мають прививати учням любов та повагу до старших, до Батьківщини, до природи. Важливими є виховання толерантності та ціннісного ставлення до будь-якої людини, як до особистості. Потрібно виховувати в дітях співчуття та щирість, викорінювати та перевиховувати байдужість та жорстокість, які зараз взяли гору над людськими цінностями.

Під час виховання особистості потрібно формувати вміння бачити в собі та іншій людині індивідуальність, приймати всі особливості характеру та зовнішності, поважати погляди та спосіб життя. Потрібно з дітьми говорити про добро, про вчинки, про повагу. І найперше, потрібно самому бути відвертим та вірити в людей.

Важливим також є розширення пізнавального та культурного світогляду учнів через екскурсії, різноманітні тематичні вечори, конкурси, зустрічі, музеї, кіно, театр; допомагати дітям у громадській роботі та працевлаштуванні, заробляти на загальні потреби: разом організовувати творчі заходи, діти разом відпочивати.

Розробка заняття з елементами тренінга «Суспільство починається з мене!!!»

Мета: формування у підлітків самоусвідомлення та критичного ставлення до своєї особистості та оточуючих, виховання ціннісного ставлення до себе та іншої людини.

Завдання:

- Допомогти учням усвідомити та оцінити свої вчинки та особливості свого характеру;
- Допомогти учням усвідомити унікальність та значимість кожної особистості;
- Сформувати навички критичного мислення та аналізу;
- Посприяти налагодженню доброзичливої атмосфери у колективі, навчитися працювати в команді.

Обладнання: проектор, дошка, пронумеровані фотографії різних людей (за кольором шкіри, типом вбрання, в різних ситуаціях), паперові заготовки, олівці, ноутбук.

Хід заняття

Вчитель: Впродовж всього життя людина як соціальна істота стикається з потребою бути серед людей, взаємодіяти з ними - входити в систему міжособистісних відносин.

Людина сама творить себе, робить своє життя унікальним, неповторним, вдосконалюючи своє вміння орієнтуватися у світі соціальних взаємодій і самій будувати цей світ.

1. Емоційна діагностика

Мета: діагностика емоційного стану учнів.

Хід роботи: Кожен колір несе певний стан або настрій. Закрийте очі, відчуйте свої кольори. Якого кольору зараз ваша голова, тіло, руки та ноги? Подумайте про ці кольори. Розфарбуйте опубліковані символи відповідно до кольорів, які ви відчули.

Інтерпретація: Характеристика кольору (за Максом Люшером) включає 4 основні та 4 додаткові кольори.

Основний:

№ 1 - синій. Символізує мир, спокій, потребу в спокої, емоційну стабільність і задоволеність, емоційну заангажованість, гармонію. Особисті риси кольору: чесність, справедливість, спокій, доброта і чесність.

№ 2 - зелений. Символізує вольові зусилля, напруженість і наполегливість, високий рівень амбіцій і впевненості в собі, прагнення до самовираження, успіху і влади, працьовитість, наполегливість і наполегливість у досягненні цілей, впертість, енергійний захист своїх позицій. Незалежність, спокій, заціпеніння.

№ 3 - червоний. Символізує силу волі, активність, яка в деяких випадках призводить до агресії, бажання досягти успіху через боротьбу, агресію і владу, потребу діяти і витратити енергію, лідерство та ініціативу, хвилювання. Особисті риси: чутливість, рішучість, енергійність, напруженість, доброзичливість, довірливість, комунікабельність, дратівливість, привабливість, активність.

№ 4 – жовтий. Символізує активність, прагнення до спілкування і Відкритість до всього нового, оптимізм, радість і веселощі, розслаблення і свобода, оригінальність і бажання розширити свої навички. Особисті риси: готовність до спілкування, природність, відкритість, комунікабельність, енергійність.

Додатково:

№ 5 - фіолетовий. Символічне значення: вразливість, емоційна виразність, чутливість, інтуїтивне розуміння, захопленість і мрійливість, захоплення та уява. Особистісні характеристики: несправедливість, нещирість, егоїзм, незалежність.

№ 6 - коричневий. Втілює комфорт відчуттів тіла, прагнення до комфорту і відпочинку, фізичну невимушеність і чуттєве задоволення. Для Брауна були визначені особистісні характеристики, такі як гнучкість, залежність, спокій, чесність і розслабленість.

№ 7 - чорний. Насамперед символізує заперечення, кінець чогось і заперечення, зречення і неприйняття, протест проти чогось - або когось. У своїй крайній формі він символізує неіснування. Особисті риси чорного: непривабливість, мовчазність і замкнутість, впертість, егоїзм, незалежність, ворожість.

№ 0 - сірий. Символізує нейтральність і «безбарвність», неучасть, соціальну ізоляцію, свободу від зобов'язань, неврівноваженість, млявість та розслабленість, невпевненість, відсутність незалежності та пасивність [35].

Рефлексія : Чому ви обрали саме ці кольори? Чи співпадає інтерпретація кольору з вашими відчуттями?

2-а вправа «Автопортрет»

Учитель пропонує кожному намалювати автопортрет (реалістичний, символічний чи гумористичний) і використати його для роздумів про своє хобі.

На дошці вивішені портрети. Підлітки по черзі аналізують власне бачення кожної картини, почуттів, настроїв, емоцій, які вона викликає, і вгадують, кому вона належить.

3-тя вправа «Мої переваги та недоліки»

Розділіть чистий аркуш паперу навпіл. В одну колонку підлітки записують свої позитивні риси, а в іншу – негативні. Потім їм необхідно переглянути список негативних рис характеру та знайти відповідні позитивні риси, щоб їх подолати. Розташуйте за важливістю для розвитку особистості.

4-а вправа «Я люблю в собі...»

Підлітки протягом 3 хвилин записують свої позитивні риси, 5 з яких найважливіші. Кожен читає свій список вголос, а інші діти додають дві невимовні, але відмінні риси учня.

5 вправа «Я не люблю в собі...»

Кожен підліток складає список того, що йому не подобається, власних негативних рис. Про дві з них він повідомляє глядачам.

Після цього складається таблиця, в якій фіксуються можливі позитивні та негативні наслідки відсутності цих негативних особливостей. Які можливі наслідки втрати рису? Як змінити ставлення до себе та інших, позбувшись таких рис; як вони допомагають у житті.

6. Вправа «Мої добрі справи»

Педагог просить дітей згадати добрі справи, які вони зробили свого часу. У ньому аналізується почуття людей і дітей. Непогано подумати разом над питанням: «Що заважає вам робити більш значущі речі?»

Кожній дитині дають домашнє завдання: - Зробити щось добре для своїх рідних, знайомих, друзів чи людей, які цього потребують. Ви повинні дати їм знати. - Щоб на картинці показати свої добрі справи (кількість малюнків не обмежена) – чим більше, тим краще.

7. Вправа « Незнайомець »

Колектив ділиться на декілька груп (команди), в залежності від загальної кількості. Потім кожна команда по черзі витягає номер картки, яка відповідає певному фото зображенню незнайомої людини. Учні радяться та фантазують за фото. Описують життя людини, її характер,

риси характеру, успіхи, досягнення, проблеми. Розповідають життєву ситуацію, зображену на фото, емоції людини в цей момент.

8. Людина та вчинок, які вражають.

За бажанням учні розповідають свою історію. Згадуючи людину та вчинки, які найбільш вражають.

9. Вправа «Доброзичливість»

1. Абстрагуватися від усіх бажань і намірів. Зосередьтеся на терміні «доброта» і поміркуюте над ним. Що це за значення? Яка його природа, значення?

2. Зрозуміти значення та призначення доброти, її використання у створенні позитивних міжособистісних стосунків, доброї морально-психологічної атмосфери в колективі тощо.

3. Спробуйте викликати почуття доброзичливості, уявляючи конкретну поведінкову ситуацію, в якій ця цінність має проявлятися. Постарайтеся в такій ситуації почуватися доброзичливо.

4. Дайте собі обіцянку, що ви будете добрими.

5. Зробіть табличку з написом «Доброта» і використовуйте колір, який, на вашу думку, найкраще виражає цінність.

6. Можна збирати літературні твори, картини, листівки тощо, які нагадують або символізують доброту. Оточуючи себе такими матеріалами, ви можете розвинути особисту цінність.

Учитель: Усі такі яскраві та неповторні, як і ви. Прийміть це таким, яким воно є. Постарайтеся знайти в людині позитивні якості і побачити її достоїнства. І постарайтеся покладатися на ці якості у стосунках з нею!

Рефлексія: Що нового та цікавого сьогодні ви почули? Які нові емоції відчули? Які неочікувані висновки можете для себе зробити? Можливо щось було неприємним або нецікавим? Що найбільше здивувало та сподобалось?

ВИСНОВКИ

В ході написання даної кваліфікаційної роботи було проаналізовано філософську, соціологічну, психологічну та педагогічну літературу для уточнення сутності та структури ключових понять : цінність, ціннісне ставлення, ціннісні орієнтації.

З'ясовано, що вчені, які вивчали та описували питання цінностей та ціннісного ставлення у різні часи майже всі були одностайні у своїх висновках. Не дивлячись на часові зміни та пріоритети , які панували у суспільствах різних періодів, можна побачити, що фундаментальні цінності завжди є тими самими. Основною цінністю є людина, її особистість, свобода та життя.

Виявлено, що основою ціннісного ставлення є повага до іншої людини, вміння слухати та підтримати, толерантність до життєвих позицій та поглядів кожної людини. Відкритість, чесність, спроможність прийти на допомогу та небайдужість – всі ці базові цінності зараз стають ще важливішими. А доброта та любов взагалі стають дефіцитними. Але існування та розвиток будь-якого суспільства та цивілізації в цілому неможливе без цих фундаментальних цінностей.

Спираючись на специфіку даного дослідження ґрунтовно розкрито питання особливостей підліткового віку. У зв'язку із специфічним періодом дорослішання та найскладнішою віковою кризою підходи до виховання підлітків мають свою специфіку. Треба бути для дитини не просто педагогом та вихователем. Потрібно викликати довіру та власним прикладом налаштовувати підлітка на потрібні, вірні висновки, щодо усвідомлення своєї цінності та цінності будь-якої людини. Відповідно, і ціннісного ставлення до будь-якої людини.

Виявлено, що всі видатні педагоги сучасності та минулих років спираються на гуманістичні підходи у вихованні та навчанні. Тому, якщо для досягнення поставленої мети кожен педагог або батьки будуть спиратися на цю основну парадигму, тим кращим та ефективним буде результат.

Проведено емпіричне дослідження з виявлення стану та необхідності виховання ціннісного ставлення до іншої людини у підлітків. Використані такі діагностичні методики, як педагогічне спостереження та Методика «Ціннісні орієнтації» Рокича. Дослідження проводилось на базі закладу загальної середньої освіти, респондентами були учні 8-10 класів, віком 13-15 років.

Обрані діагностичні методики (Педагогічне спостереження та опитувальник «Ціннісні орієнтації» Рокича) в запропонованих умовах є найбільш вдалим та таким, що відповідають поставленій меті. Вони дають чітке розуміння ціннісних орієнтацій респондентів та передають загальну картину стосунків у класному колективі та розкривають життєві пріоритети дослідних.

Одержані результати по розподілу пріоритетів по цінностям серед підлітків. За даною методикою було з'ясовано, що серед важливих цінностей для сучасної молоді повністю відсутні такі цінності, які і визначають ціннісне ставлення до іншої людини. Підлітки повністю зосереджені на своїх особистих цілях, матеріальному становищі та своїй незалежності. А цінності по відношенню до інших людей та до суспільних задач зовсім не відіграють ніякої ролі. Добробут власної сім'ї, Батьківщини або суспільства взагалі зовсім не цікавить сучасних підлітків. Відповідно і цінність іншої людини для них під великим питанням.

Дане дослідження підтвердило актуальність та необхідність проведення виховної роботи серед підлітків щодо ціннісного ставлення до іншої людини. Педагогічне спостереження виявило потенціал у підлітків та готовність до взаємодії. Стало зрозумілим, що діти не повністю занурені у власні проблеми. При правильній і систематичній взаємодії та роботі можна досягти бажаних результатів та виховати гідну людину, яка стане надійною запорукою майбутнього нашого суспільства.

За результатами дослідження надані методичні рекомендації по вихованню ціннісного ставлення до іншої людини у підлітків та розроблений приклад заходу по роботі з дітьми даного віку.

Отже, завдання дослідження виконані, мета досягнута.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авалиани С.Ш. Природа знаний и ценностей. Тбилиси: Мецниереба, 1989. 182 с.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посіб. Київ.: ІЗИН, 1998. 204 с.
3. Василь Сухомлинський: життєвий шлях та педагогічні погляди. В. В. Кузьменко, Н. В. Слюсаренко, Г. М. Кондратенко, О. В. Рідкоус. 3-тє вид. Херсон: Херсонська академія неперервної освіти, 2018. 150 с.
4. Вебер М. Избранные произведения. М.: Прогресс, 1990. 804 с
5. Вікова і педагогічна психологія / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, В. Огороднійчук та ін. 2-е вид., допов. Київ.: Каравела, 2009. 400 с.
6. Виндельбанд В. Философия в немецкой духовной жизни XIX ст. Избранное. М. : Юрист, 1995. С. 294– 363.
7. Вознюк Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості: Навчальний посібник. Київ.: Центр навч. літератури, 2005. 196 с.
8. Возрастная психология. Научное пособие для вузов. 2-е издан. Москва: Альма Матер, 2005. 256 с.
9. Волкова Н. П. Педагогіка. Навчальний посібник. 4-те видання. Академвидав. 2012. 616 с.
10. Выготский Л.С. Психология развития ребёнка. Москва: Эксмо, 2003. С. 5- 199.
11. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Методы социологии. М.: Наука, 1991. 573 с
12. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. Москва: Политиздат. 1986. 223 с.
13. Кант И. Основы метафизики нравственности. Соч. в 6-ти томах. – Т. 4. Ч. 1. М.: Мысль, 1965. С. 219–310.
14. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: Навчальний посібник. Київ.: Вища школа, 2005. 180 с.

15. Княжева І. А. Цінності культури в педагогічній спадщині К. Д. Ушинського і сучасна освіта . Наука і освіта : наук.-практ. журнал. 2008. № 8-9. С. 256-260.
16. Колесникова М.Г. Практикум. учебно-методическое пособие к учебному курсу "Здоровый образ жизни" . 2-е изд., доп. СПб АППО, 2006. 24 с.
17. Кустова Ю. А. Методичні засоби дослідження моральної самосвідомості підлітків. Актуальні проблеми практичної психології в системі освіти: Зб. наук. праць. Херсон: Персей, 2002. С. 127 – 130.
18. Лісовий В. С. «Енциклопедія Сучасної України», Київ. 2016. Т.17. 712с.
19. Лисовский В.Т. Диспуты на морально-этические темы. Этика журнал. №2. Москва, 1988. С. 27-32.
20. Мирончук Н.М. Ціннісне ставлення до себе та інших як основа життєвого самоздійснення особистості. Формування особистості в освітньо-виховному середовищі навчального закладу : проблеми і пошуки : збірник наукових праць. Житомир: ФОП Левковець, 2015. Випуск 2. С. 82-85.
21. Олас-Декет К. Роль цінностей у розвитку суспільства і особи. Науковий вісник Ужгородського університету. ПОЛІТОЛОГІЯ. СОЦІОЛОГІЯ. ФІЛОСОФІЯ. Випуск 17. 2014 . С. 156-161.
22. Павелків Р. В. Вікова психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ.: Кондор, 2011. 468с.
23. Педагогічний словник. За ред. М. Д. Ярмаченка. Київ.: Педагогічна думка, 2001. 516 с.
24. Петінова О.Б. Проблема цінності в філософії. Культура народів Причорномор'я. 2002. № 36. С. 183-188.
25. Пидкасистый П. И. Педагогика. Научное пособие для студентов педагогических вузов и колледжей. Пед. тов. России. 1998. 640 с.

26. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів): монографія / В. М. Павленко, М. М. Мельничук; авт. післямови проф. В. Ф. Моргун. Полтава: ФОП Мирон І. А., 2014. 244 с.
27. Савчин М. В. Вікова психологія. Київ.: Академвидав, 2006. 360 с.
28. Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія. Київ.: Академія, 2021. 376 с.
29. Столяренко О. В. Виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: теоретичний та методичний аспекти: Монографія. Кн. 1. Людський вимір : історія, минуле і сучасність. Вінниця: ТОВ «Планер», 2017. 558 с.
30. Столяренко О. В. Виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: теоретичний та методичний аспекти Монографія. Кн. 2. Методологія виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальноосвітньої школи. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. 408 с.
31. Сучасне українське виховання: пед. Нариси / О. Вишневецький. Львів : Львівський обл. наук.- метод. ін-т освіти : Львівське обл. пед. т-во ім. Г.Ващенко, 1996. 238 с.
32. Тверезовська Н. Т., Сидоренко В. К. Методологія педагогічного дослідження. Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 440 с.
33. Токарева Н. М. Сучасний підліток у системі психологопедагогічного супроводу : монографія. Висновки. Кривий Ріг, 2014. 312 с.
34. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416с.
35. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Історія української школи і педагогіки : хрестом. За ред. В.Г. Кременя. Київ : Знання, 2005. С. 237–246.
36. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ.: Видавничий центр «Академія», 2002. 528 с.

37. Цінність життя підлітка: світоглядні орієнтири : Монографія / В.М. Шахрай (Ред.), Т.Ф. Алексеєнко, Л.В. Гончар, Л.В. Канішевська, Р.В. Малиношевський . Київ, 2019. 136 с.

38. ЦІННОСТІ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ. Юрій Шайгородський, доктор політичних наук, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Digital Library NAPS of Ukraine. 2016. С. 219-228.

39. Юм. Д. Трактат про людську природу. Всесвіт. 2003. 552 с.

40. Янкіна А. І. Поняття цінності в філософському знанні. Культура народів Причорномор'я. 2007. № 112. С. 116-119.

41. Яшкова А. Н., Сухарева Н. Ф. Вікова психологія, 2009. 88 с.

42. <https://dytpsyholog.com/2015/04/04/>

43. http://www.ni.biz.ua/1/1_5/1_52468_oprosnik-mezhlichnostnih-otnosheniy-shuttsa.html

44. <https://www.president.gov.ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i>

45. http://psychologis.com.ua/metodika_cennostnye_orientacii_rokicha.htm

Психологієс – енциклопедія практичної психології.

46. <https://sci.house/psihologicheskaya-diaagnostika-scibook/>

Додаток А. Щоденник спостережень у 9-А класі

Дата	Реакція на вчителів	Форми та види спілкування	Тон спілкування	Відгук на прохання
01.09	В присутності старших спостерігалось поважне та уважне ставлення	Загальні комунікації під час уроку та активне спілкування на перерві	Доброзичливий настрій до однокласників	Готовність прийти на допомогу при зверненні
08.09	Присутність учителя трохи напружувало атмосферу, деякі учні зовсім не реагували на зауваження	Участь у обговоренні активна лише у окремих учнів, діти вислуховують думку один одного	Тон спілкування спокійний, при провокуванні досить різкі та нецензурні вислови	При зауваженні та звертанні учителя реакція відповідна
15.09	Доброзичливий настрій, небажання активно брати участь у роботі	Миттєва реакція на звернення, обговорення суспільних тем на перерві	Досить рівна, спокійна атмосфера, часом емоційні вигуки один до одного	Майже миттєва реакція на прохання
22.09	Повага та авторитет класного керівника	Спілкування під час обговорення, звернення до однокласників з різними	Тон спілкування спокійний окрім деяких учнів, на яких не звертається увага	Доручення виконуються одразу

		побажаннями		
01.10	Легко та невимушено йдуть на контакт	Різноманітні звернення з різною метою	Дуже гумористично та весело налаштовані	Відгук є майже одразу
08.10	Уважно слухають та відповідають на питання	Немає авторитету старости, місцями простежується неповага до однокласниць	Загальний настрій доброзичливий	На звернення колег та вчителів раєгують по-різному
15.10	На різних вчителів різна реакція	Звернення один до одного з різними проханнями	Дуже бурхливе та гучне обговорення побутових ситуацій	Реакція на прохання та доручення спокійна
22.10	Є страх перед адміністрацією	Бажання з'ясувати причини різного поведження	Тон спілкування рівний та спокійний	Виявляють бажання допомогти

Щоденник спостережень у 9-Б класі

Дата	Реакція на вчителів	Форми та види спілкування	Тон спілкування	Відгук на прохання
01.09	Доброзичливе і відкрите спілкування з учителем	Активне обговорення матеріалу та суспільних питань	Тон спілкування святковий та веселий	Миттєва реакція на будь-яке звернення
08.09	Повага та увага до класного керівника	Спілкування з сусідами по парті та у всьому класі	Досить невимушена та доброзичлива атмосфера	Прохання та доручення не залишаються без уваги
15.09	Увага та поважне ставлення до присутнього учителя	Обмін власними думками, повага до інших	Деякі учні досить жваво та емоційно вирішують побутові питання	Одразу відповідь на прохання
22.09	Є вибірковість до різних вчителів	Звернення до вчителя та обговорення питань	Бурхливе та активне спілкування на перерві	Миттєва реакція та виконання
01.10	Миттєве зосередження при зверненні	Повага до думки один одного	Дуже відкрите та довірливе спілкування	На звернення і прохання колег реакція миттєва
08.10	Доброзичливий настрій	Поважне звернення до однокласниць	Дуже доброзичливий та спокійний	Спокійно та з посмішкою виконують
15.10	Дуже відкриті	Активне	Відверта	Пропонують

	до спілкування	спілкування та обговорення	зацікавленість та участь у спілкуванні	свою допомогу
22.10	Уважні до самопочуття учителя	Спілкування один з одним та з учителем	Емоційне але доброзичливе спілкування	Одразу реагують на звернення

Додаток Б. Тестовий матеріал для опитувальника Мілтона Рокича «Ціннісні орієнтації»

Список А (термінальні цінності):

1. активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя);
2. життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);
3. здоров'я (фізичне і психічне);
4. цікава робота;
5. краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві);
6. любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною);
7. матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);
8. наявність хороших і вірних друзів;
9. суспільне покликання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі);
10. пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальне розвиток);
11. продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);
12. розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення);
13. розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків)
14. свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)
15. щасливе сімейне життя
16. щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)
17. творчість (можливість творчої діяльності)
18. впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч; сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

1. акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах;
2. вихованість (гарні манери);
3. високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);
4. життєрадісність (почуття гумору);
5. старанність (дисциплінованість);
6. незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);
7. непримиренність до недоліків у собі та інших;
8. освіченість (широта знань, висока загальна культура);
9. відповідальність (почуття боргу, вміння тримати своє слово);
- 10.раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення);
- 11.самоконтроль (стриманість, самодисципліна);
- 12.сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів;
- 13.тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами);
- 14.терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани);
- 15.широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички);
- 16.чесність (правдивість, щирість);
- 17.ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі);
- 18.чуйність (дбайливість).